

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra**

Irenos Aleškevičiūtės,
V kurso, taikomosios jurisprudencijos
šakos studentės

Magistro darbas

Teisė ir sprendimų priėmimas

Vadovė: Lekt. dr. Dovilė Valančienė
Recenzentė: Lekt. dr. Ingrida Danėlienė

Vilnius
2018

TURINYS

ĮVADAS	3
1. HOLISTINIS IR TARPDISCIPLININIS POŽIŪRIS Į TEISĘ.....	7
1.1. Tarpdiscipliniškumo samprata	7
1.2. Tarpdisciplininiai judėjimai	8
1.2.1. Teisė ir ekonomika	11
1.2.2. Teisė ir neuromokslas	14
2. SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS	21
2.1. Klasikinės sprendimų priėmimo teorijos.....	25
2.2. Šiuolaikinės sprendimų priėmimo teorijos.....	29
2.2.1. Euristika ir šališkumai	30
3. TEISĖ IR SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS	33
3.1. Teisminių sprendimų priėmimo procesas	33
3.2. Klasikinis požiūris į teisminių sprendimų priėmimą.....	36
3.3. Šiuolaikinis požiūris į teisminių sprendimų priėmimą.....	40
IŠVADOS	55
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	57
SANTRAUKA.....	60
SUMMARY	61

Ivadas

Temos aktualumas. Pati teisės sąvoka yra daugialypė ir įvairiai interpretuojama. Vystantis technologijoms ir pasitelkiant tiksluosius mokslus, visuomenės pažanga smarkiai žengia į priekį. Šiame kontekste teisė nagrinėjama atsižvelgiant ne tik į siaurąją pozityvistinę prasmę, bet ir plačiąją, kuri apima ir teisės mokslą bei teisės tyrimus. Teisė kartu su visuomene keičiasi, vis labiau linksta į tardiscipliniškumą. Tiek užsienyje, tiek Lietuvoje yra diskutuojama ir plečiama tema apie teisės ir kitų mokslų samplaiką. Kaip pavyzdys yra atsiradęs neuromokslų ir teisės darinys – neuroteisė. Todėl ši tema tampa vis labiau aktuali ir būtina nagrinėti. Šis darbas aktualus tuo, kad jame nagrinėjamos šios temos ir bandoma išgryninti tokių judėjimų vertę teisei. Taip pat bus nagrinėjamas teisinis realizmas ir formalizmas, jų požiūriai į teisminių sprendimų priėmimo procesą, aptariant skirtumus ir panašumus. Teisminiai sprendimai yra svarbūs, kadangi nuo jų priklauso teisinės sistemos kokybė. Tokios klasikinės teisės sampratos kaip teisinis pozityvizmas stengiasi atriboti teisę nuo kitų socialinių sistemų, kaip moralė ar religija, nori ją išgryninti. Tai nėra blogai, teisėje svarbu turėti aiškią ir konkrečią sistemą, pagrindą, kuriuo reikia remtis. Tačiau formalistinis požiūris į teisę dažnai būna ribotas, ypač, kai yra vertinamieji kriterijai, kaip žalos nustatymo dydis, bausmės paskyrimo pobūdis ir kt. Taigi teisėjai turėdami vadovautis savo racionalių protu ir teisingomis įžvalgomis privalo priimti „teisingą“ sprendimą. Visuomenėje yra susiformavęs požiūris į teisėją, kad jis priimdamas sprendimą turi palikti visas emocijas ir subjektyvumą bei remtis vien teisės normomis, racionalumu ir logika. Bet ar tikrai taip yra ir ar tikrai logika ir racionalumas visad duoda „geriausią“ ir „teisingiausią“ sprendimą? Dabar galime daug geriau suprasti, kaip ir kodėl žmogaus sprendimų priėmimas yra linkęs į iracionalumą ir šališkumą. Šios išvados jau pakeitė daugelį mokslų. Pavyzdžiui, ekonomikos srityje už atliktus sprendimų priėmimo tyrimus D. Kahneman 2002 m. gavo Nobelio premiją. Tačiau, pasak V. Tumonio¹ dauguma teisės mokslininkų, atrodo, ignoruoja šiuos pokyčius ir toliau analizuoja teisinius sprendimus per abejotinus teorinius modelius². Šio darbo aktualumas atsiskleidžia tame, kad yra gilinamasi į sprendimų priėmimo procesą bendrai, kadangi norint pažinti teisminių sprendimų priėmimo procesą, reikia suprasti kaip yra priimami sprendimai apskritai. Šiame darbe nagrinėjant teisminių sprendimų priėmimo procesą bus stengiamasi atsakyti į klausimus, kaip antai: kas yra teisminiai

¹ TUMONIS, V. Judicial Decision-Making: Interdisciplinary Analysis with Special Reference to International Courts. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius. 2012, p. 14.

sprendimai? Kaip jie priimami? Kas yra žinoma apie tai klasikine ir tarpdisciplinine prasme? Šis darbas negriauna fundamentalių teisės sampratų ir jų suvokimo, o kaip tik norima pristatyti naują požiūrį į teisę, kaip tarpdisciplininį ir kintantį mokslą, kuriam yra svarbus ryšis su kitais mokslais, siekiant progresuoti ir vystytis.

Darbo tikslas. Pateikti įžvalgas apie šiuolaikinį tarpdisciplininį požiūrį į teisę, kuris daro įtaką teisminių sprendimų priėmimo proceso suvokimui. Šiam tikslui pasiekti yra užsibrėžti šie **darbo uždaviniai**:

1. Išanalizuoti šiuolaikinį požiūrį į teisę per holizmo ir tarpdisciplinškumo prizmę, atsižvelgiant į skirtingų mokslų dialogą, ir kaip tai keičia teisminių sprendimų priėmimo proceso suvokimą.
2. Išanalizuoti sprendimų priėmimo procesą ir euristikų bei šališkumo problematiką, nustatant pagrindines euristikas ir jų bruožus.
3. Išnagrinėti teisminių sprendimų procesą, atsižvelgiant į klasikinį ir šiuolaikinį požiūrius, ir kaip tai veikia sprendimų kokybę.

Darbo objektas. Šio rašto darbo objektas yra teisės ir teisminių sprendimų priėmimo pažinimas. Šis magistro darbas nagrinėja šiuolaikinį požiūrį į teisę, kadangi yra skatinamas tarpdiscipliniškumas, mezgamas skirtingų mokslų dialogas, pati teisė pradedama suvokti kitaip. Šiame darbe nagrinėjamas tarpdiscipliniškumas, kaip jis veikia teisę, kaip klasikinės teorijos palaiko ar nepalaiko šią idėją. Bandoma apžvelgti naują žvilgsnį į teisę, jos galimybes, pasinaudojant tarpdiscipliniškumu, nustatyti galima naudą ar žalą. Šiame darbe teoriniu lygmeniu nagrinėjant teisminių sprendimų priėmimą yra apžvelgiamos ne visos teisės teorijos, o tik dvi, kurios yra susijusios su teisminių sprendimo priėmimo procesu – teisinis pozityvizmas ir teisinis realizmas. Šio teisės teorijos turi didžiausią įtaką teisminių sprendimų priėmimui, nes jos žymiausios ir daugiausiai kalba apie teisėjų sprendimus. Teisinio realizmo viena iš pagrindinių idėjų yra tai, kad teisė yra tai, ką daro teisėjai. Teisiniame pozityvizme taip pat daug dėmesio skiriama teismo priimamiems sprendimams. Šiame darbe yra analizuojami ne visi teisiniai sprendimai, bet būtent teisėjų. Teisminiai sprendimai yra išskiriami todėl, kad dažnai teisinės sistemos kokybė priklauso nuo teisėjų priimamų sprendimų. O Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnyje nustatyta, kad „Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“. Šios nuostatos svarba suponuoja išskirtinį teismo ir teisėjo statusą – tik jie vykdo teisingumą ir jį skelbia Lietuvos Respublikos vardu.

Vykdydamas teisingumą teisėjas yra nepriklausomas, pasikliauja tik įstatymu. Taigi matome išskirtinę teisėjų priimamų sprendimų svarbą, kurie bus nagrinėjami šiame darbe.

Darbo metodai. Pagrindiniai šiame rašto darbe panaudoti tyrimo metodai yra mokslinės literatūros analizės, sisteminis ir lingvistinis. Mokslinės literatūros analizės metodu siekiama atlikti surinktos mokslinės literatūros kritinę analizę, apibendrinti ten pateiktus faktus ir idėjas, taip pat įvertinti jų reikšmingumą bei sudaryti nagrinėjamos temos esamos būklės koncepcinį modelį, išryškinantį esminius šio darbo temos srities pasiekimus, ten vykstantį progresą. Sisteminiu – siekiama atskleisti teisminių sprendimų priėmimo proceso vietą, susisteminti teisės sampratas, kurios labiausiai susijusios su teisminių sprendimų priėmimu ir jų vietą teisinėje sistemoje. Lingvistiniu – aiškinama žodžių prasmė, terminai ir sąvokos, kurios padeda geriau atskleisti šio darbo temą ir plėtojamas mintis.

Darbo originalumas. Teisė ir sprendimų priėmimą problematiką yra nagrinėjęs V. Tumonis 2012 m. daktaro disertacijoje tema „Judicial Decision-Making: Interdisciplinary Analysis with Special Reference to International Courts“³. Taip pat teisminių sprendimų priėmimas aptartas 2013 m. V. Tumonio⁴ straipsnyje „Sprendimų priėmimas teisme ir teisinis realizmas“. D. Valančienė nagrinėja teisminių sprendimų priėmimą 2017 m. straipsnyje tema „Neuroteisė: keletas fundamentalių įžvalgų apie teisminių sprendimų priėmimą“. Nagrinėjama tema lietuviškos teisinės literatūros yra nedaug. Ši tema yra labiau plėtojama užsienio autorių literatūroje: R. A. Posner⁵, Ch. Guthrie, J. J. Rachlinski, A. J. Wistrich⁶, I. Weinstein⁷ ir kiti. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje mokslinių darbų ir kitų publikacijų apie teisę ir teisminių sprendimų priėmimo problematiką nebuvo daug plėtota, galima daryti pagrįstą išvadą, kad analizuojama tema pagrįstai gali būti laikoma originalia. Šio darbo originalumas pasižymi tuo, kad tyrinėjimo sritis yra platesnė, tai yra plėtojama tarpdiscipliniškumo tema, aptariamos teisės ir kitų mokslų (ekonomikos, neuromokoslo) bendradarbiavimo galimybės teisminių sprendimų priėmimo srityje.

Svarbiausi šaltiniai. Nagrinėjant šią temą daugiausia buvo naudota užsienio autorių mokslinė literatūra. Taip pat šiame darbe buvo naudota V. Tumonio daktaro

³ TUMONIS, V. Judicial Decision-Making: Interdisciplinary Analysis with Special Reference to International Courts. Daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2012.

⁴ TUMONIS, V. Sprendimų priėmimas teisme ir teisinis realizmas. *Jurisprudencija*, 2012, 19(4).

⁵ RICHARD A. P., *How Judges Think*. Cambridge: Harvard University Press, 2008.

⁶ GUTHRIE, CH., RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. J. *Inside the Judicial Mind*. Cornell University, 2001.

⁷ WEINSTEIN, I. Don't Believe Everything You Think: Cognitive Bias in Legal Decision Making. 8 *Clinical L. Rev.* 783 (2002-2003).

disertacija tema „Judicial Decision-Making: Interdisciplinary Analysis with Special Reference to International Courts“. Aptariant pagrindines problemas, susijusias su šia tema, tai jos buvo nagrinėtas teisės mokslininkų Guthrie, J. J. Rachlinski, A. J. Wistrich atliktame tyrime „Inside Judicial Mind“. Taip pat svarbūs D. Kahneman atlikti tyrimai ir publikacijos. Svarbi vieta šiame magistro darbe skiriama teisės doktrinai bei įvairių lietuvių autorių darbams, kurie padėjo atskleisti ir plėtoti temą: V. Mikelėno ir D. Mikelėnienės, D. Murausko, G. Lastauskienės, D. Valančienės, straipsniai ir kitų autorių mintys.

1. HOLISTINIS IR TARPDISCIPLININIS POŽIŪRIS Į TEISĘ

1.1. Tarpdiscipliniškumo samprata

Remiantis J. T. Klein⁸, tarpdiscipliniškumas (angl. *Interdisciplinarity*), tai sistemingas ir nuolatinis skirtingų disciplinų bendradarbiavimas. Šis bendradarbiavimas keičia įprastą mokslo sričių taikymo tvarką, būdus bei metodus ir taip kuria naujus darinius, formuojant atskirą mokslo sritį. J. T. Klein taip pat teigia, kad tarpdiscipliniškumo sąvokos šaknys priklauso nuo daugybės idėjų, kurios kyla iš šiuolaikinio diskurso – idėjos apie vieningą mokslą, bendras žinias, sintezę ir žinių integravimą.

D. Valančienė⁹ savo daktaro disertacijoje išskiria tarpdiscipliniškumo sampratų įvairovę. Tarpdiscipliniškumas yra tada, kai moksliniai tyrimai įtraukia įvairių sričių mokslininkus, kurie bendradarbiaudami kuria bendrą terminologiją, mokslinius metodus, metodikas ir teorijas, kurios yra integruotos tarpusavyje spręsti tos srities problemas. Šis apibrėžimas pabrėžia problemomis grįstą požiūrį, komandinį darbą ir disciplinų integraciją. Tarpdiscipliniškumas yra tada, kai mokslininkai iš įvairių sričių dirba kartu, siekdami išspręsti sudėtingus klausimus ir problemas, sutelkiant dėmesį į daugiau formalizuotus tyrimus, kad būtų sujungtos ir perduotos vertybės, standartai ir praktika iš vienos mokslo srities ir kartos į kitą kartą. Tarpdiscipliniškumas įvardijamas įvairiai: kaip įtraukiantis, sudarytas „iš“, sujungtas „su“, susijęs „su“, apibūdinamas pagal dvi ar daugiau disciplinas (tačiau disciplinos kaip atskiros vis tiek išlieka). Tarpdisciplininės pastangos gali lemti ir naujų disciplinų atsiradimą.

Nagrinėjant tarpdiscipliniškumą, taip pat svarbu aptarti holizmą. Holizmas (gr. ὅλος (holos) – visas, pilnas) plačiausiu požiūriu yra filosofinis–mokslinis požiūris, kad visuma yra daugiau nei jos dalių suma. Visos sistemos (fizikinės, biologinės, cheminės, socialinės, kalbinės, ekonominės, teisinės ir kt.) yra gerokai daugiau nei vien jų sudedamųjų dalių suma, t. y. dalys, sąveikaudamos tarpusavyje, pasižymi nauja kokybe, kurios negalima bent kiek giliau suvokti neatsižvelgiant į jų visumą, tiriant tik dedamuosius elementus be jų tarpusavio ryšio¹⁰. Be to, holizmas nuo redukcionizmo skiriasi tuo, kad holizmas, tai yra tyrimo metodologija, kuria galima tirti visą visumą, o ne sistemos dalis. Taip pat svarbu paminėti, kad holizmo paplitimas skirtingose disciplinose

⁸ KLEIN, T. J. *Interdisciplinarity and the Prospect of Complexity: The Tests of Theory. Issues in Integrative Studies*. No. 19. 2001, p. 47.

⁹ VALANČIENĖ, D. *Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*, 2015, p. 98.

¹⁰ LEVIČEV, V. *Holistinis požiūris į teisės tyrimus. Teisė*. 95 t. 2015, p. 114.

davė esminį postūmį vis stiprėjančioms tarpdiscipliniškumo tendencijoms, neatskiriamai susijusioms su esminiu holistiniu principu „viskas visame“ (visumos buvimas kiekviename tos visumos elemente, ir atvirkščiai), ir vis intensyviau skatina transdisciplininę skvarbą¹¹.

Taigi tarpdiscipliniškumas yra labai svarbus šiuolaikiniame moksle ir tyrinėjimuose. Taip pat svarbu pabrėžti, kad tarpdiscipliniškumo idėja skirta ir socialiniams, ir humanitariniams mokslams, o ne tik gamtos mokslams. Tai tampa mokslo kokybės didinimo įrankiu.

1.2. Tarpdisciplininiai judėjimai

Dauguma šiuolaikinių teisės sampratų akcentuoja naujus tarpdisciplininius judėjimus, kurie daro įtaką teisei, pavyzdžiui, teisė ir literatūra, teisė ir politika. Vis dažniau siekiama suprasti teisę, pasitelkiant kitas mokslo šakas. Šioje dalyje bus aptartas tarpdisciplininis požiūris į teisę per teisės ir ekonomikos, teisės ir neuromokslo judėjimus.

Klasikinėms teisės sampratoms nėra būdinga tarpdiscipliniškumo idėja. Pavyzdžiui, teisiniame pozityvizme, teisę siekiama atriboti nuo kitų mokslų. Pasak teisės mokslininko H. Kelsen, teisė turi būti gryna ir atribota nuo moralės, religijos ir kitų pašalinių dalykų.

Kompleksinės, tarpdiscipliniškos teorijos turi tendenciją būti tokios sudėtingos, kad yra labai sunku jas patikrinti. Be to, dauguma tyrimų skirti tenkinti gana praktiškus poreikius per ribotą laiko tarpą, o tai nepalieka daug erdvės plačiam tarpdiscipliniškam bendradarbiavimui. Nors tarpdiscipliniškumas tikrai nėra neįmanomas, dažnai net pageidaujamas, tačiau praktikoje jo laikomasi tik ilgalaikiuose tyrimų projektuose, kuriais daugiausiai siekiama akademinių tikslų, t. y. tyrimuose, kurie nėra atliekami išorinių organizacijų (policijos, municipalitetų, teisingumo ministerijos ir t.t.), paprastai reikalaujančių konkrečių atsakymų į konkrečius klausimus, užsakymu¹².

Teisė neatsiejama nuo pačios visuomenės ir socialinės realybės, todėl tiek tiesioginis, tiek netiesioginis teisės pažinimas patenka į humanitarinių mokslų objektą ir daugiau ar mažiau įvairūs socialiniai mokslai (ir ne tik socialiniai) prisideda prie teisės pažinimo proceso. Tarpdiscipliniškumo kontekste įdomu patikrinti, kaip įvairūs mokslai savais pažinimo metodais prieina prie panašių išvadų, o kartais ir visai netikėtų naujų atradimų, kuriuos apibendrinus teisė įgyja dar tvirtesnius mokslinio pažinimo pamatus ir

¹¹ LEVIČEV, V. Holistinis požiūris į teisės tyrimus. *Teisė*. 95 t. 2015, p. 114.

¹² SWAANINGEN, R. Tarpdiscipliniškumo iššūkis kriminologijoje. *Teisės Problemos*. Nr. 3 (61) 2008, p. 6.

atranda klaidas, kurios vien tik vidiniame teisės mokslo kontekste neretai nėra aiškiai pastebimos¹³.

Dauguma šiuolaikinės teisės sampratų bando teisę pažinti per tarpdiscipliniškumo prizmę. Klasikinės teisės sampratos bandydamos vengti to ir izoliuotis nuo kitų mokslų uždaro teisę savyje ir apriboja teisės pažinimo ribas. Svarbu paminėti, kad teisės sampratos suvokimas yra svarbus teisminių sprendimų priėmimui. Kadangi teisės samprata nulemia, kaip teisėjai turėtų priimti sprendimus ir kokiais argumentais vadovautis.

Pasak V. A. Vaičiūčio¹⁴, į teisę šiandien galime žvelgti ne vien kaip į abstrakčias bendrojo pobūdžio taisykles ar realiai egzistuojančių visuomeninių santykių atspindį, bet kaip į pastangas išspręsti gyvenime mus užklumpančias konkrečias problemas. Taip pat V. A. Vaičiūtis teigia, kad šiuolaikinis teisinis mąstymas metafiziškai hierarchinę teisės sampratą gali suderinti su požiūriu į teisę kaip tam tikrą horizontalų tinklą, o vienintelio nedalomo suvereniteto idėją – su teisiniu pliuralizmu ir žmogaus teisių samprata.

Teisinė tikrovė nėra vienalytė. Kalbėdami apie teisę, galime turėti omenyje mažiausiai tris skirtingus jos aspektus (arba tam tikrą jų derinį): formaliąją teisę, realiąją teisę arba idealiąją teisę. Neproduktyviu laikytinas tarp skirtingų teisės paradigmos dažnai išsiplieskiantis konkuravimas dėl to, kas iš minėtųjų yra „tikroji teisė“. Toks rungimasis yra dėsningas redukcionistinės žiūros į teisę rezultatas ir yra būdingas ne tik ontologiniam, bet ir metodologiniam lygmeniui. Holistiniu požiūriu reali konkurencija egzistuoja skirtingų paradigmos apologetų sąmonėje, o teisinėje tikrovėje visi minėti teisės aspektai yra neatskiriama susiję, vienas kitą papildo ir tik visi kartu sudaro bendrą teisinės tikrovės paveikslą.¹⁵

O pasak R. A. Posner¹⁶, yra naudinga išskirti tris žodžio „teisė“ prasmes. Pirma, teisė gali būti suprantama kaip išskirtinis socialinis institutas; šia prasme remiamės, kai iškeliamo klausimą ar primityvi teisė apskritai yra teisė. Antrąja prasme, teisė yra teiginių rinkinių katalogas. Šie rinkiniai vadinami antimonopoliniais įstatymais, prievolių teise, įstatymais prieš sukčiavimą ir t.t. Trečiąja prasme teisė yra teisių, pareigų ir galių šaltinis kaip sakinyje „teisė neleidžia paveldėti nužudžiusiam įpėdiniui“.

¹³ BEINORAVČIUS, D. Tardisciplininiai teisės pažinimo aspektai. *Logos*, 68t., 2011, p. 58.

¹⁴ VAIČAITIS, A. V. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 33.

¹⁵ LEVIČEV, V. Holistinis požiūris į teisės tyrimus. *Teisė*. 95 t. 2015, p. 118.

¹⁶ POSNER, A. R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 185.

Pasak, E. J. McCaffery¹⁷, teisės mokslas yra perpildytas tarpdiscipliniškumo. Teisė ir ekonomika, filosofija, literatūra, feministinės studijos, sociologija, istorija ir bet kokia kita pripažinta disciplina tapo nauju tyrinėjimo lauku, nauju priėjimu į supratimą apie teisės reikšmę ir galimybes. Iš esmės šis judėjimas yra normalus, atsižvelgiant į tai, kad kitos disciplinos yra panašios į teisę – kas yra teisė, kaip jie veikia žmones ir institucijas, ir ką gali ir turėtų galėti. Bet teisės mokslininkai visada turi atsargiai naudoti naujas disciplinas. Reikia būti jautriems konkrečioms teisminėms byloms, kitų disciplinų struktūrai ir sąveikos sąlygoms. Tarpdisciplininis mokslas gali lengvai nusileisti į paviršutiniškumą, kaip taip pat greitai gali pakilti į perspektyvumą. Taigi šiame skyriuje bus aptartas tarpdisciplininis požiūris į teisę. Ar teisę gali pažinti patys teisininkai, ką apie teisę gali pasakyti kitų mokslų atstovai? Ar teisė pati viena kaip mokslas gali egzistuoti? Šiame darbe nagrinėjamas tarpdisciplininis požiūris į teisę, bendradarbiaujant teisei ir ekonomikai, teisei ir neuromoksliui.

Teisė ir ekonomika pasirinkta nagrinėti dėl to, kad šios sritys pastaruoju metu mokslo srityje susilaukia vis didesnio populiarumo. Šioje srityje daug darbų yra parašę užsienio autoriai kaip M. Weber ar R. Croson. O Lietuvoje taip pat ši tema nemažai nagrinėta, pavyzdžiui, D. Murausko. Be to, reikėtų paminėti, kad nuo 2017 m. atsirado nauja tarpdisciplininė Vilniaus universiteto ekonomikos ir teisės fakultetų jungtinė programa, kuri siūlo verslo ir teisės bakalauro studijas. Toks pavyzdys rodo, kad teisės ir ekonomikos bendradarbiavimas yra reikalingas, todėl reikia gilintis į šių laukų tarpdiscipliniškumo galimybes ir jų sąsajas. Teisė ir neuromokslas pasirinktas todėl, kad Lietuvoje sąvokos neuromokslas ir neuroteisė yra naujos ir mažai nagrinėtos. Dažnas teisininkas išsigąsta išgirdęs tokius naujus darinius. Nors užsienyje (daugiausiai JAV) yra nagrinėjimas ir pritaikomos neuromokslo siūlomos galimybės, Lietuvoje dar tik susipažįstama su šiuo reiškiniu ir bandoma suvokti reikalingumą Lietuvos teisinėje sistemoje. Taigi vienu atveju – ekonomikos mokslas populiarėjantis ir taikomas Lietuvos teisinėje sistemoje, o į neuromokslą žiūrima atsargiai ir jo galimybės nėra atskleistos, todėl tai reikalauja nuodugnesnių tyrimų.

Taigi šiuolaikinis požiūris į teisę, remiasi tarpdiscipliniškumo idėja, kuri skatina dialogą tarp teisės ir kitų mokslų, taip sukurdamas tarpdisciplininius judėjimus, kaip teisė ir ekonomika, teisė ir neuromokslas. Šie judėjimai bus aptarti tolimesniuose skyriuose.

¹⁷ SUNSTEIN, R. C. *Behavioral Law and Economics*. Cambridge University press, 2008, p. 398.

1.2.1. Teisė ir ekonomika

Pasak Ch. Jolls, C. R. Sunstein ir R. H. Thaler¹⁸, tradicinė teisė ir ekonomika daugiausia remiasi standartinėmis neoklasikinės ekonomikos prielaidomis. Šios prielaidos kartais yra naudingos, bet dažnai klaidingos. Žmonės demonstruoja ribotą racionalumą: jie kenčia nuo tam tikrų šališkumų, pavyzdžiui, būna per daug optimistiški ir turi savo supratimą apie sąžiningumą, jie linkę daryti euristines klaidas, pavyzdžiui, prieinamumą, dėl kurio atsiranda klaidų, ir jie elgiasi pagal perspektyvos teoriją, o ne tik pagal numatomą naudingumo teoriją. Bihevioristinis požiūris į teisę ir ekonomiką siūlo nemažai naujų nurodymų, kaip pagerinti teisinę sistemą.

Ekonominė teisės analizė – Su Čikagos teisės mokykla siejama XX a. viduryje susiformavusi teisės paradigma, kurios idėja yra ekonomikos mokslo taikymas, siekiant paaiškinti teisės reiškinius ir kuriant optimalią teisę¹⁹. Pabrėžtina, kad iki šiol Lietuvoje ar siejant su Lietuva ekonominės teisės analizė kaip unikali teisės paradigma ir (ar) teisinio argumentavimo metodas nebuvo plačiau pristatyta²⁰. Kaip teigia D. Murauskas, filosofiniu atskaitos tašku ekonominei teisės analizei atsirasti galima laikyti utilitarizmą – etikos sistemą, kuria aiškinamas psichologinis individo polinkis maksimizuoti savo gerovę (siekti asmeninės naudos) ir šiuo kriterijumi grindžiant daromus pasirinkimus (t.y. pirmenybė teikiama tam, kas bendriausiu požiūriu suteikia daugiau malonumo nei skausmo).

Kartu XIX a. pradžioje Europoje formavosi tam tikri daugiausiai ekonomikos [senuoju] institucionalizmu galintys būti identifikuojami mąstytojų judėjimai, kurie gali būti vadinami pirmaisiais, nors ir nesisteminiais bandymais formuoti naująją paradigmą. Būtent tuo laikotarpiu pradėtos formuoti mintys apie ekonominių žmogaus teisių turinį ir šio turinio pokyčius laiko ir erdvės atžvilgiu. Teisė tapo būtinu kintamuoju bandant paaiškinti ekonomikos procesus, o šis pokytis tapo aiškiai matomas ekonominėje mintyje²¹. Po gana chaotiško bandymo ieškoti teisės ir ekonomikos pradų ir tokių ieškojimų nesėkmės idėjai neabejingi ekonomistai ir teisininkai (ar apskritai mąstytojai), suvokdami stabilaus paradigmos pagrindo nebuvimo grėsmę, pradėjo ieškoti kito galimo stabilesnio teisę ir ekonomiką jungiančių ryšių pagrindo. Šį sykį, skirtingai nuo pirmos bangos, iniciatyvą perėmė JAV mokslininkai. Kertiniu žingsniu formuojant paradigmą

¹⁸ SUNSTEIN, R. C. *Behavioral law and economics*. Cambridge University press. 2008, p. 49.

¹⁹ MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012, p. 220.

²⁰ MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012, p. 221.

²¹ MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012, p. 225.

galima vadinti JAV prezidento Franklino D. Roosevelto 1933 m. inicijuotą „New Deal“ programą, kurios pagrindinė idėja – siekis reformuoti valstybės valdymo politiką ekonominės krizės kontekste, suformuojant administracinės teisės pagrindu egzistuojančias ekspertines valdymo institucijas, turinčias įgaliojimus dalyvauti reguliuojant ekonomiką²².

Istoriškai ekonominės teisės analizės formavimasi galima skirstyti į du etapus: pirmąją (senojo institucionalizmo) (XIX a. – XX a. pr.) ir antrąją bangą (XX a. vid.), iš kurių būtent pastarasis tapo šiuolaikinės ekonominės teisės analizės atskaitos tašku. O nuo pat pirmųjų idėjų ekonominės teisės analizės srityje kėlimo pradeda aiškėti ryškesnės opozicinės kryptys: pozityviuoju mąstymu pagrįsta R. A. Posner vedama Čikagos teisės mokykla ir dėl didesnės ekonomikos įtakos teisei pasisakančios G. Calabresi atstovaujamos Jeilio teisės mokyklos normatyvinė mintis²³.

Galimybė rasti bendrą metodologinį pagrindą kai kurių teisės ir ekonomikos atstovų darbuose leidžia daryti prielaidą apie šių mokslų giminingumą ir tam tikrus sutapties taškus. O kai kurių teisės kategorijų ir ekonomikos ryšius būtų labai sudėtinga paneigti. Bene ryškiausias tokios sutapties rezultatas – ekonominė teisės analizė – paradigma, kurios pagrindinė ašis sukasi aplink teisės ir ekonomikos sandūrą, o esmė – galimybė panaudoti ekonomikoje egzistuojantį mąstymą (metodus, modelius ar kt.) tiriant ir vertinant teisę bei jos veikimą²⁴.

Tolesnė paradigmos plėtra tapo itin aktyvi ir joje būtina išskirti pirmąsias konkuruojančias mokyklas: pozityvųjį žvilgsnį į teisės ir ekonomikos sąveiką pasitelkusią ir bendrosios teisės tradicijos efektyvumą konstatuojančią Čikagos teisės mokyklą, atstovaujamą R. A. Posner bei oponuojančią normatyvinį žvilgsnį pasitelkusią G. Calabresi atstovaujamą Jeilio teisės mokyklą. Be to, reikia pabrėžti ir didelę įtaką tolesnei paradigmos eigai padariusį G. Beckerio įdirbį, išplėtusį ekonominį mąstymą į baudžiamąją teisę bei kai kurias gan ankstyvas praktinio pritaikymo schemas, tokias kaip teisėjo L. Hand formulė, formuojant aplaidumo standartą deliktų teisėje²⁵.

Apibendrinant galima teigti, kad utilitarizmas istoriškai gali būti laikomas normatyvine etikos teorija, padėjusia geriau pajauti teisę ir ekonomiką jungiančius ryšius, nors ir netapo vieninteliu ir nekvestionuojamu metodologiniu ekonominės teisės analizės

²² MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teise*, 83 t., 2012, p. 226.

²³ MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teise*, 83 t., 2012, p. 230.

²⁴ MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teise*, 83 t., 2012, p. 221.

²⁵ MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teise*, 83 t., 2012, p. 231.

paradigmos pagrindu. O istoriškai ekonominės teisės analizės formavimasi galima skirstyti į du etapus: pirmąjį (senojo institucionalizmo) (XIX a. – XX a. pr.) ir antrąją bangą (XX a. vid.), iš kurių būtent pastarasis tapo šiuolaikinės ekonominės teisės analizės atskaitos tašku. O nuo pat pirmųjų idėjų ekonominės teisės analizės srityje kėlimo pradeda aiškėti ryškesnės opozicinės kryptys: pozityviuoju mąstymu pagrįsta R. A. Posner vedama Čikagos teisės mokykla ir dėl didesnės ekonomikos įtakos teisei pasisakančios G. Calabresi atstovaujamos Jeilio teisės mokyklos normatyvinė mintis²⁶.

Teisės ir ekonomikos bendradarbiavimas svarbus ne tik tuo, kad padeda suprasti pačią teisę, bet ir prisideda prie teisminių sprendimų pažinimo. Pasak E. Mackaay²⁷, teisė ir ekonomikos samplaika atranda logiką, kurią sprendimus priimančys asmenys seka, nebūtinai išreikšdami savo motyvus dėl sprendimo, tačiau tai neriboja rezultatų, kuriuos jie gali pasiekti. Yra siekiama, kad ši logika būtų skaidri išoriniams stebėtojams. Ieškodama įstatymų skaidrumo, teisė ir ekonomika siekia to paties ką, seniai tikisi išspręsti teisės doktrina: paaiškinti teisę tokią, kokia ji yra; pasiūlyti įstatymų kūrimo priemonių, kad būtų galima susidoroti su naujomis situacijomis.

Taip pat E. Mackaay teigia, kad teisė ir ekonomika aiškiai siūlo priemones, skirtas spręsti teisiniams klausimams, į kurias reikia atsižvelgti rengiant naujus įstatymus arba pritaikant esamas nuostatas naujose situacijose. Tai padeda teisininkams matyti vienybę, kuri gali padėti tiek privatinės teisės, tiek ir kitose teisės šakose. Tai vertinga teisės mokslui. Praktika rodo, kad tai padeda geriau suvokti abiejų šalių interesus derybose ir taip palengvina jų pasiekimą.

K. Satija²⁸ teigia, kad teisė ir ekonomika naudoja ekonominę analizę, kad prognozuotų įvairių teisinių taisyklių poveikį. Pavyzdžiui, teigiama deliktinės teisės ekonominė analizė numatytų griežtos atsakomybės taisyklės poveikį, o ne aplaidumo taisyklės pasekmes.

Apibendrinant galima teigti, kad ekonomikos mokslas suteikia nemažai naudos ne tik teisei, bet ir teisminių sprendimų priėmimui.

²⁶ MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012, p. 230.

²⁷ MACKAAY, E. *Law and Economics for Civil Law Systems*. Edward Elgar Publishing. 2013, p. 6.

²⁸ SATIJA, K. *Economics for Law Students*. Universal Law Publishing Co. 2009, p. 18.

1.2.2. Teisė ir neuromokslas

Šiame skyriuje bus aptarta teisės ir neuromokslų bendradarbiavimo galimybės ir bandomas megzti dialogas, tiek užsienyje, tiek ir Lietuvoje.

Neuromokslų subjektas pasirinktas dėl šių priežasčių: teisė reguliuoja elgesį, o elgesys kyla iš smegenų. Taigi, naudojantis naujais galingais kognityvinio mokslų įrankiais, mes galime sužinoti greičiau ir kaip niekad daug apie kompleksinius ryšius tarp smegenų, aplinkos, elgesio ir psichinės būsenos. Kuo mes labiau suprantame kaip ir kodėl mes elgiamės, tuo labiau galime, tai reguliuoti ir tai pasitelkti, siekiant geresnių rezultatų. Neuromokslas kelia iššūkį ilgai žinomoms prezumpcijoms ir įsitikinimams apie teisę.

Neuromokslas, tai tarpdisciplininių mokslų ar mokslinių tyrimų grupė, tirianti biologinės nervų sistemos sandarą ir funkcionavimą, jos sutrikimus bei priežastis, pateikianti veiksmingesnio nervų veikimo funkcionavimą ir neuroprofilaktikos būdus. Šis mokslas tiria tiek atskiras ląsteles (visų pirma neuronus, ląstelių junginius, audinius, taip pat visas smegenis, centrinę bei periferinę nervų sistemas). Aiškinamasi, kokie yra organizmo vystymąsi sąlygojantys genai, tirama smegenų veikla ir aktyvumas, nervinių ląstelių sandara (pavyzdžiui, tam tikri baltymai). Greta eksperimentinių tyrimų atliekami ir medicininiai, t.y. tiriamos ligos. Neuromokslas pagrindžia ir iš dalies tiria kai kuriuos sąmonės, sąmoningumo, atminties, bei kitų psichinių reiškinių apsimetimus ir ypatumus, o savo prigimtimi ir dalyko tyrimais itin artimi kognityviniams mokslams. Neuromokslas apima tokias sritis kaip neurobiologija, pažinimo (kognityviniai) mokslai, suvokimo fiziologija, neuroanatomija, smegenų tyrimai ir kt. Šio mokslo tyrimuose yra naudojami įvairūs metodai, pvz.: Elektroencefalografija ar magnetinio rezonanso tomografija.

Neuromokslas yra vystomas visame pasaulyje, tačiau intensyviausiai tai vyksta JAV. Vieni iš didžiausių ir populiariausių projektų yra *Dana Foundation* ir *MacArthur Foundation*.

*Dana Foundation*²⁹ yra privati filantropinė organizacija, siekianti skatinti smegenų mokslinius tyrimus ir šviečianti visuomenę apie mokslinių tyrimų potencialą. Ši organizacija siekia: (1) gerinti supratimą apie smegenis ir jo funkcijas; (2) greičiau aptikti smegenų sutrikimų gydymą; ir (3) kovoti su smegenų sutrikimais per švietimą. *Dana Foundation* įkurta 1950 m., dirba siekdama savo tikslų per dotacijas institucijoms, kurios vykdo novatoriškus neuromokslinius tyrimus ir siekia šviesti visuomenę. Ši organizacija savo dotacijomis finansuoja neuromokslinius tyrimus, susijusius su žmonių sveikata ir ligomis. Ši organizacija skatina dialogą tarp tyrėjų ir tikslinės auditorijos, per savo

²⁹ Prieiga per internetą: <http://www.dana.org/About/Mission/> [žiūrėta 2018-02-26].

nemokamus leidinius ir interneto svetainėje pateikia informaciją apie naujausius tyrimų rezultatus ir per savo socialines paskyras atkreipia dėmesį į kritikuotiną informaciją smegenų tematika.

Kitas projektas yra *MacArthur Foundation*³⁰ – šis projektas apima daug sričių, tačiau šiame darbe yra svarbus teisės ir neuromokslo mokslinių tyrimų tinklas, kurį palaiko J. D. ir C. T. MacArthur fondas, skirtas atkreipti dėmesį į problemas su glaudžiai susijusiais neuromokslu ir baudžiamojo teisingumo sistema. Šio projektas siekia: 1) tirti su teise susijusias psichines būsenas ir sprendimų priėmimo procesus, susijusius su kaltinamaisiais, liudytojais, prisiekusiaisiais ir teisėjais; 2) tiriamas ryšis tarp smegenų vystymosi ir kognityvinių galimybių paauglystėje; 3) vertinama, kaip geriausiai daryti išvadas apie asmenis neuromokslinių duomenų pagrindu.

Lietuvoje taip pat vyksta tyrimai, diskusijos ir tyrinėjimai neuromokslo srityje. Lietuvoje savo veiklą vykdo Lietuvos neuromokslų asociacija (LNA)³¹. LNA įsteigta 2004 m. sausio mėn. 20 d., o 2008 m. ši asociacija įstojo į FENS (Federation of European Neuroscience Societies). Pagrindiniai LNA tikslai – plėtoti eksperimentinius ir teorinius nervų sistemos mokslinius tyrimus ir švietimą, propaguoti svarbiausius neuromokslų pasiekimus, padėti asociacijos nariams tenkinti jų pažintinius interesus, vystyti ryšius su kitų šalių mokslininkais, organizuoti bendrus renginius.

Pasak J. D. Arson³², susidomėjimas neuromokslo pažanga per pastarąjį dešimtmetį žymiai išaugo: vyksta konferencijos, rengiami specialūs leidiniai šia tema, žiniasklaidos priemonės skleidžia informaciją apie smegenų tyrimus vis dažniau, o akademiniuose literatūroje galima atrasti vis daugiau darbų neuromokslo tema. Beveik visos teisės šakos, susiduriančios su klausimais kaip psichinė būklė, kompetencija, racionalumas, skausmas ir kančia bei atsakomybė, įsitraukė į šią tendenciją. Tai ypač tai paveikė baudžiamosios teisės sistemą. Naujausi neuromokslo laimėjimai leido pirmą kartą ištirti žmogaus organą (smegenis), kuris žinomas kaip sąmonės, minties, sprendimų priėmimo, atminties, elgesio ir net asmenybės buveinė.

Taigi neuromokslas per pastaruosius metus atliko didžiulę pažangą ir tampa vis populiariesnis. Pasitelkiant neuromokslą galima bandyti pažinti sprendimų priėmimo procesą giliau negu kada nors anksčiau. Smegenų tyrinėjimai atnešė daug naudos.

Pristačius šį dar visai jauną mokslą, kyla klausimas, o kas iš to teisei ir kuo tai išvis yra susiję su teise? Kodėl teisininkams reikėtų megzti dialogą su neuromokslo atstovais? Sprendimų priėmimas yra aktualus ne tik kasdieniniame gyvenime, bet ir teisėje.

³⁰ Prieiga per internetą: <http://www.lawneuro.org/> [žiūrėta 2018-02-26].

³¹ Prieiga per internetą: <http://www.neuromokslai.lt/lt/naujienos/> [žiūrėta 2018-02-27].

³² ARONSON, D. J. The Law Use of Brain Evidence. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2010. 6:93–108, p. 94.

Teisininkai (teisėjai, advokatai, notarai, antstoliai ir kt.) kiekvieną dieną priiminėja sprendimus, kurie paveikia daug žmonių ir lemia tam tikrus aspektus. Pradedant gilintis į šiuos priimamus sprendimus, pirmą reikėtų aptarti pati sprendimų tyrinėjimo pagrindą ir atsiradimą.

Neseniai užsimezgus teisės ir neuromokslo dialogui ypač JAV, bet taip pat kitose šalyse (Lietuvoje dar visai naujas dalykas), atsirado neuroteisės reiškiny. Neuroteisė yra nauja tarpdisciplininio tyrimo sritis, kurioje nagrinėjamas neuromokslo atradimų poveikis teisinėms normoms ir reglamentavimui. Remiantis neuromokslo, filosofijos, socialinės psichologijos, kognityvinio neuromokslo ir kriminologijos principais, neuromokslininkai siekia spręsti ne tik apibūdinančius ir prognozuojamus klausimus apie tai, kaip yra ar bus naudojamas neuromokslo teisinėje sistemoje, bet taip pat nagrinėjami tokie klausimai - ar neuromokslo apskritai turi būti naudojamas. Kaip teigia mokslininkas D. M. Eagleman³³, neuroteisės tyrinėjimų srityje yra iškilę tokie klausimai kaip: kiek navikas ar smegenų sužalojimas gali turėti įtakos mažinant bausmę kaltinamajam? Ar neuromokslo gali turėti įtakos nuteisimo ar reabilitacijos reglamentavimui? Kas turi teisę prieiti prie žmogaus smegenyse, esančios informacijos? Neuromokslo pradeda spręsti šiuos klausimus, stengdamasis suprasti žmogaus elgesį ir galbūt formuoti būsimus teisinių procesų aspektus.

Sąvoką „neuroteisė“ pirmą kartą 1991 m. panaudojo neuromokslininkas ir advokatas J. Sh. Taylor³⁴. J. Sh. Taylor 1997 m. knyga „Neurolaw: Brain and Spinal Cord Injury“ naudojama kaip šaltinis advokatams, siekiant pristatyti medicininius terminus teisme ir plėtojant neuromokslo reikšmę bylinėjimosi procesui. Be to, šis neuromokslininkas paaikškino garsios JAV Aukščiausiojo teismo bylos *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals* pasekmes. Šioje byloje buvo suformuotas Dauberto standartas³⁵, kuris nurodo mokslinių tyrimų naudojimą kaip vieną iš įrodinėjimo priemonių³⁶.

³³ EAGLEMAN, M. D. *The Brain on Trial*. The Atlantic, 2011, p. 9.

³⁴ TAYLOR, J. SH., HARP, A. ELLIOTT, T. *Neuropsychologists and Neurolawyers*. Neuropsychology. 1991 5 (4): 293–305, p. 295.

³⁵ *Daubert v Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.*, 509 JAV 579 (1993). JAV Aukščiausiojo teismo suformuotas standartas. Tai teisėjo naudojamas standartas teismo procese, skirtas preliminarai įvertinti, ar eksperto moksliniai įrodymai pagrįsti moksliskai pagrindžia argumentus ar metodika, ir ar jie gali būti tinkamai taikomi nagrinėjamiems faktams. Pagal šį standartą veiksniai, į kuriuos gali būti atsižvelgiama nustatant, ar metodika galioja, yra šios: (1) ar ši teorija ar metodika gali būti ir buvo išbandyta; (2) ar ji buvo peržiūrėta ir paskelbta; 3) žinomas arba galimas klaidų lygis; (4) kontrolės standartų egzistavimas ir priežiūra; ir (5) ar ji pritraukė plačiai pripažinimą atitinkamoje mokslo bendruomenėje. Dauberto standartas yra šiuo metu naudojamas JAV federalinių teismų ir kai kurių valstybių teismų. Prieiga per internetą: https://www.law.cornell.edu/wex/daubert_standard [žiūrėta 2018-02-28].

³⁶ JULIANO, E., FELL, J. R. Book Review: *Neurolaw: Brain and Spinal Cord Injuries*. *The MIM Reporter*. Litigation Management, Inc. 1998, p. 23.

Remiantis J. I. Gold ir M. N. Shadlen³⁷, sprendimas yra svarstymo procesas, kuriuo priimamas kategoriškas teiginys. Analogiškai teisėjas privalo gerai apgalvoti, kad pasvertų įrodymus alternatyvioms interpretacijoms ir (ar) apgalvotų galimas pasekmes prieš priimant nuosprendį. Turime įvertinti ir suprasti, kaip šis procesas vyksta smegenyse.

Neuromoksle naudojant magnetinį rezonansą buvo padaryta nemažai naujų išvalgų žmogaus psichologijos ir smegenų pažinimo srityje. Šios naujos technologijos yra proveržis lyginant su anksčiau naudotomis primityviomis priemonėmis. Smegenų skenavimas suteikė geresnį supratimą apie mąstymo procesus ir turės įtakos teisei, nes smegenų skenavimas kelia prieštaravimus įprastiniams įsitikinimams apie psichinį vystymąsi³⁸. Tačiau neuromokslo vis dar vystosi ir todėl yra didelė tikimybė, jog juo bus piktnaudžiaujama, todėl teisės atstovai, į tai žvelgia atsargiai. Neuroteisės šalininkai greitai suranda būdų pritaikyti neuromokslą įvairiais aspektais. Pavyzdžiui, intelektinę nuosavybę galima geriau įvertinti, naudojantis neuromokslo pasiekimais. Be to, svarbiausi dabartinių tyrimų sričių rezultatai yra taikomi teismo posėdžiuose.³⁹

Mokslininkai yra sukaupę didžiulį kiekį žinių apie tai, kaip veikia žmogaus smegenys, kaip jas galima sureguliuoti ir patobulinti. Ši auganti neuromokslo žinių bazė jau pakeitė medicinos praktiką. Kada, kodėl ir kaip neuromokslo gali pagelbėti teisei?⁴⁰ Šie klausimai yra svarbūs nagrinėjant neuroteisės sampratą ir jos reiškingumą teisei.

Neuromokslą ir teisę sieja ilgą istoriją, tačiau dešimtojo dešimtmečio pabaigoje ji pasiekė didžiausią susidomėjimą. Tai paskatino didensį knygų, straipsnių ir kitos mokslinės literatūros publikavimą⁴¹. Taip pat atsirado daugybė projektų, skirtų neuromokslo integravimui į teisę, ir tai skatino neuroteisės formavimąsi ir atsiradimą.

Gruterio teisės ir elgsenos tyrimų institutas ir *Dana project* fondas yra pirmosios organizacijos, kurios skyrė finansavimą šiai naujai tarpsdisciplininei sričiai. Taip pat 2007 m. *MacArthur project* fondas prisidėjo prie neuroteisės plėtojimo. Šis fondas sukūrė

³⁷ GOLD, I. J., SHADLEN, N. M. The Neural Basis of Decision Making. *Annu. Rev. Neurosci.* 2007. 30:535–74, p. 536.

³⁸ GOODENOUGH, O. R., TUCKER, M. Law and Cognitive Neuroscience. *Annual Review of Law and Social Science.* 2010. 6: 61–92, p. 73

³⁹ PETOFT, A. Toward Human Behavior Sciences from the Perspective of Neurolaw. *International Journal of Public Mental Health and Neurosciences.* 2015. ISSN: 2394-4668, p. 112.

⁴⁰ GAZZANIGA, M. S., IVRY, R. B., MANGUN, G. R. Cognitive Neuroscience The Biology of the Mind. University of California. 2014, p. 3.

⁴¹ ERICKSON, S. K. Blaming the Brain. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology.* 2010, p. 45.

projektą, kurio I etapui skyrė per 10 milijonų dolerių finansavimą⁴². Buvo įgyvendinta keturiasdešimt projektų, apimančių daugybę klausimų, įskaitant surinktus eksperimentinius ir teorinius duomenis, kurie suteiks papildomų įrodymų, kaip neuromokslas gali formuoti teisę.

Be to, pripažindami potencialių panaudojimų įvairovę, taip pat turėtumėte pamatyti, kad dabartinės ir būsimos neuromokslo naudojimo galimybės nėra begalinės. Nors įrodymai rodo, kad atvejų, susijusių su neurologiniais moksliniais įrodymais, skaičius sparčiai auga, šiuolaikinis smegenų mokslas vis dar yra naujas teisės mokslui. Skirtingai nuo kitų mokslų, kuriuose jau susifirmavusi pasovi doktrina ir apibrėžtos sritys, neuromokslas yra palyginti naujas ir besikeičiantis. Atsižvelgiant, į tai, kad kad 80 proc. Šiame darbe nagrinėjamų straipsnių, leidinių ir publikacijų buvo paskelbti tik nuo 2000 m., o 2008-2013 m. buvo paskelbta beveik 60 proc. medžiagos.

Taigi JAV neuromokslo pasiekimai plačiai naudojami įvairiose teisės srityse. Pasak mokslininko R. M. Sapolsky⁴³ JAV daugelis teismų dabar svarsto sąvoką „nenugalimas impulsas“ (angl. *irresistible impulse*) kaip teisėtą psichinės ligos pagrindą. Vienas iš aspektų, kuriuo neuromokslas papildė neveiksnumo gynybą, yra teiginys, kad smegenys „privertė, tai padaryti“. Tokiais atvejais argumentas grindžiamas supratimu, kad sprendimai priimami prieš tai, kai žmogus gali sąmoningai suvokti, kas vyksta. R. M. Sapolsky teigimu, smegenų priekinės žievės funkcionavimo sutrikimas yra įrodymas, kad vienas iš psichinių ligų veiksnių gali būti valios klausimas.

Svarbu paminėti tai, kad daug neuromokslininkų priklauso nuo naujausių medicinos technologijų, kurios jau tampa pritaikytos naujai „rolei“ teisinėje sistemoje⁴⁴. Tarp žinomiausių ir labiausiai naudojamų neuromoksle technologijų yra magnetinis rezonansinis tomografas ir pozitronų emisijos tomografijos skeneris. Šios technologijos yra itin svarbios, nes leidžia detaliai apžvelgti žmogaus smegenis. Šių technologijų pagalbą galima sudaryti žemėlapi, kuriame galima pamatyti kaip yra pasiskirtę deguonis smegenyse konkrečiais atvejais, pvz., kai žmogus kalba, mąsto ir pan. Kartu su žiniomis apie tai, kaip smegenys veikia skirtingose situacijose, yra galimybė naudoti šias neuromokslo technologijas kaip šiuolaikišką melo detektorių.

⁴² Prieiga per internetą: <https://web.archive.org/web/20110130024912/http://www.lawneuro.org/About-Us/History.aspx> [žiūrėta 2018-02-28].

⁴³ SAPOLSKY, R. M. The Frontal Cortex and the Criminal Justice System (*PD. Phil. Trans. R. Soc. Lond. B. The Royal Society*. 359 (1451): 1787–1796. 2004, p. 62.

⁴⁴ EAGLEMAN, D. M. Neuroscience and the Law. *The Houston Lawyer. Houston Bar Association*. 16 (6): 36–40. 2008, p. 38.

Remiantis mokslininkais M. J. Farah, B. Hutchinson ir kitais⁴⁵, magnetinio rezonanso tomografo naudojimas, pozitronų emisijos tomografijos skenerio ir kitų panašių technologijų (angl. *neuroimaging*) naudojimas teisėje susilaukia ir kritikos. Vieni mokslininkai ginčijasi dėl potencialo, o kiti teigia, kad šios naudojamos priemonės tinkamai nepakeis žmogiškųjų tyrimų, siekiant patikrinti sprendimų priėmimo procesus baudžiamosios teisės srityje. Šių priemonių naudojimas yra nepakankamai suprantamas. Tai reiškia, kad yra šalutinių faktorių, įskaitant vaistus, mitybą ir hormonus, kurie gali daryti įtaką sukuriamam žmogaus smegenų vaizdui, kurio dažnai neįmanoma tiksliai interpretuoti. Kiti kritikai pabrėžia, kad šių technologijų pagalba, rodomas vaizdas neatskleidžia smegenų sąmoningumo nusikalstamos veikos metu.

J. Shen⁴⁶ teigia, kad advokatai jau bando naudotis neuromokslo teikiamais įrodymais civilinėse ar baudžiamosiose bylose. Mokslininkas kaip pavyzdį pateikia tai, kad advokatai kartais baudžiamosiose bylose pateikia smegenų skenogramą kaip įrodymą grindžiantį argumentą, kad kaltinamasis yra neveiksnius.

Kaip ir kitos naujos technologijos, su kuriomis susiduriama, taip ir su neuromokslo atsiradimu, kyla gilūs klausimai: ar neuromokslas tam pasiruošęs? Ar mes pakankamai žinome, kad galėtume padaryti teisiškai pagrįstas išvadas? Ar neuromokslas mums ką nors dar suteikia, ko nežinome iš ankstesnių elgesio tyrimų? Ar egzistuoja teisės sritys, kurioms neuromokslas niekada nebus reikalingas? Ar teisininkai - teisėjai, advokatai ir įstatymų leidėjai - yra pasiruošę ir sugeba pritaikyti patikimus neuromokslo įrodymus savo praktikoje ir svarstymuose? Kaip teisininkai gali atskirti neuromokslo „kviečius nuo pelenų“? Ar mokslininkai ir medicinos specialistai sugeba perduoti savo idėjas tokiais būdais, kurie yra prieinami teisei auditorijai?⁴⁷.

Literatūroje dažnai yra teigiama, kad teisėjai yra tokie patys šališki kaip ir visa likusi visuomenės dalis. Kai kurie tyrėjai neseniai pradėjo naudoti neurologinius instrumentus smegenų veiklai tirti moralinių pasirinkimų metu. Šių įrankių naudojimas smegenų veiklai tirti teisinių motyvų metu yra dar naujesnis⁴⁸.

Supratimas apie tai, kaip smegenys sukuria teisinį sprendimą, praturtina mūsų požiūrį į tai, kaip paaiškinti ir pagerinti teisminių sprendimų priėmimą. Galima prisiminti,

⁴⁵ FARAH, M. J., HUTCHINSON, B., PHELPS, E. A., WAGNER, A. D. Functional MRI-Based Lie Detection: Scientific and Societal Challenges. *Nature Reviews Neuroscience*. 15: 123–131., p. 127.

⁴⁶ SHEN, S., J. Law and Neuroscience. Wolters Kluwer. Law and Business. 2014, p. 4.

⁴⁷ SHEN, S., J. Law and Neuroscience. Wolters Kluwer. Law and Business. 2014, p. 4.

⁴⁸ GAZZANIGA, M. S., IVRY, R. B., MANGUN, G. R. Cognitive Neuroscience The Biology of the Mind. University of California. 2014, p. 516.

jog JAV teisė teisėjams ir prisiekusiesiems įveda labai skirtingus vaidmenis per teismą. Teisėjai turi spręsti faktus, kartais nuspręsti, kurie liudytojai yra patikimi, o kurie ne⁴⁹.

Pasak S. Zeki ir R. O. Goodenough⁵⁰, nors dabartiniai ir būsimi smegenų tyrimai gali būti ypač svarbūs baudžiamosios teisės srityje, taip pat tikėtina, kad ir kitoms teisės sritims turės įtakos nauji moksliniai atradimai. Kai neurobiologija (viena iš neuromokslo sričių) pradeda tirti tai, kaip žmogaus smegenys priima sprendimus, tai daiktinė teisė, sutarčių teisė, paveldėjimo teisė, santuokos institutas, įrodymų rinkimas ir daugelis kitų teisės sistemos poskyrių bus išsamiai išnagrinėti. Galbūt pati teisė bus intensyviau nagrinėjama, kai neurobiologai pradės tyrinėti smegenis per teisingumo supratimą. Teoriškai, bet kokiai teisinei sistemai būtų sunku priimti įstatymus ir atsisieti nuo sprendimų, kuriuos didžioji visuomenės dalis, remdamasi neurobiologiniais įrodymais, laikytų neteisingais. Tai yra iš tiesų įmanoma, „tūkstantmečio“ ateityje, ar galbūt vos už kelių dešimtmečių, naudingos žinios apie smegenų sistemą, atsakingą už teisingumo suvokimą ir tai kaip smegenys reaguodamos į konfliktus, gali suteikti svarbias priemones pagelbėsiančias sprendžiant tarptautinius, politinius ir ekonominius problemas.

⁴⁹ GAZZANIGA, M. S., IVRY, R. B., MANGUN, G. R. Cognitive Neuroscience The Biology of the Mind. University of California. 2014, p. 518.

⁵⁰ ZEKI, S., GOODENOUGH, O.R. Law and the brain: Introduction. *Philosophical Transactions of the Royal Society B Biological Sciences* 359(1451):1661-5. 2004, p. 1662.

2. SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS

Pradedant aptarinėti teisminių sprendimų priėmimą, bandant pažinti jų esmę ir specifiką, reikia susipažinti su sprendimų priėmimo procesu pačia bendriausia prasme. Šiame skyriuje bus pristatytos pagrindinės sprendimų priėmimo teorijos.

Kasdien žmonės priima daugybę sprendimų, t.y. sprendžia daugiau ar mažiau svarbias problemas, pasirinkdami vieną iš daugelio alternatyvų. Priimantysis sprendimą turi galimybę kruopščiai planuoti ir reflektuoti potencialų veiksmą, kuris savo ruožtu gali pakeisti įvykių eigą tiek individualiame, tiek kolektyviniame lygmenyje. Tad norint visiškai suprasti sprendimų priėmimo mechanizmą, reikalingos skirtingos skirtingų akademinų disciplinų perspektyvos⁵¹.

L. Šarkutė savo straipsnyje „Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos“ teigia, kad sprendimų priėmimo procesas yra daugiasluoksnis ir daugiakopis – tokios yra ir koncepcijos, kuriomis remiantis jis gali būti aiškinamas: daugiamatės ir tarpdisciplinės. L. Šarkutė pateikia tokias sprendimo priėmimo sąvokas: a) *Sprendimų priėmimas* – tai procesas, kurio metu individai ir grupės identifikuoja, derina ir integruoja informaciją; b) *Sprendimų priėmimas* – tai kognityvinis procesas, kurio metu priimamas sprendimas; c) *Sprendimų priėmimas* – tai procesas, kurio metu pasirenkama alternatyva arba tam tikrai alternatyvai suteikiamas prioritetas.

Tiek individų, tiek grupių sprendimų priėmimas apima procesą, kuris prasideda nuo aibės informacijos, pagal kurią apibrėžiama situacija, įvertinama laukiama nauda, numatomi įmanomi pasirinkimai ir galiausiai prognozuojami galimi padariniai. Sprendimų priėmimo procesas baigiasi konkrečios alternatyvos pasirinkimu, remiantis nustatytais kriterijais arba euristika. Sprendimo priėmimo rezultatas visada yra galutinis pasirinkimas, vadinamas *sprendimu*⁵².

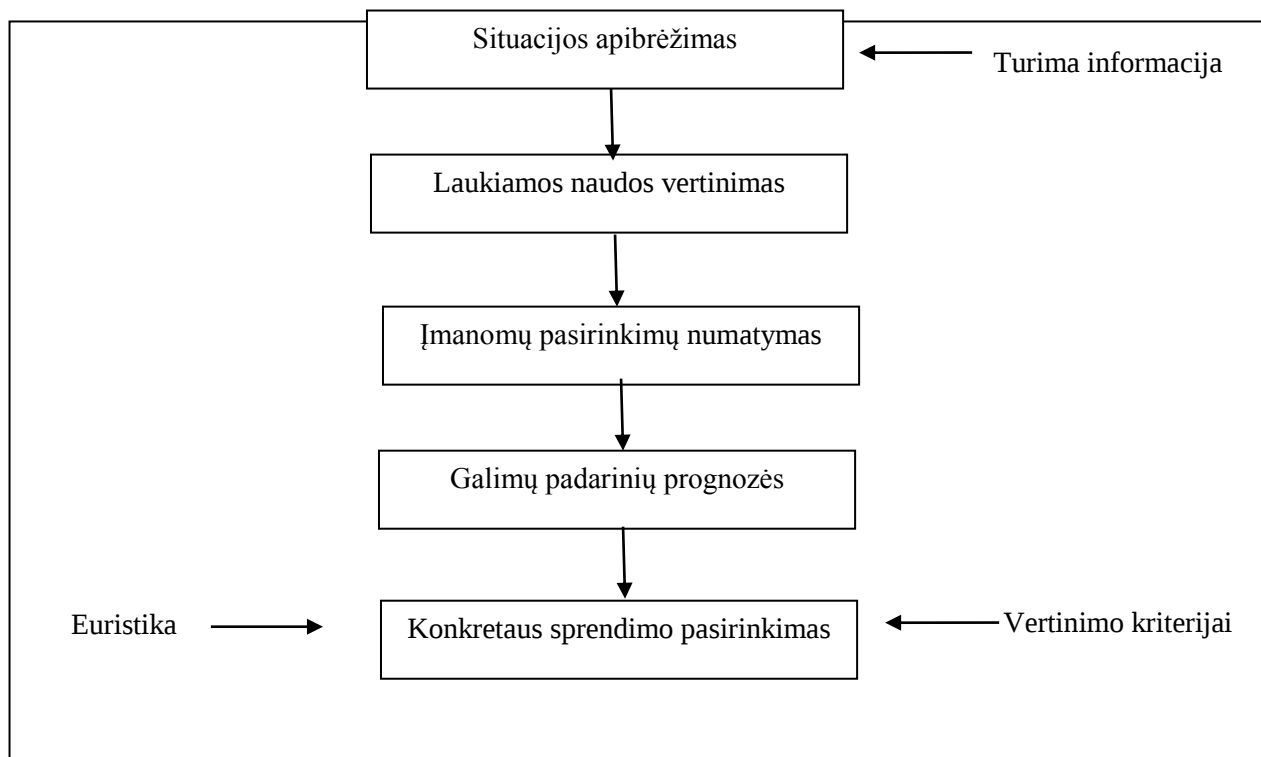
Sprendimų priėmimą galima tirti iš dviejų perspektyvų: individo arba socialiai organizuotos institucijos. Pirmuoju atveju atskaitos tašku tampa mentaliniai procesai – pvz. kaip galimas sprendimas gimsta individo prote, kaip individai pasveria ir įvertina

⁵¹ ŠARKUTĖ, L. Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2009/2(25), ISSN 1392-3358, p. 105.

⁵² ŠARKUTĖ, L. Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2009/2(25), ISSN 1392-3358, p. 107.

galimas alternatyvas baigiamojoje sprendimo priėmimo fazėje, kaip jau priimtą sprendimą mato ir vertina jį priėmęs.

L. Šarkutės pateiktoje sprendimų priėmimo sampratos lentelėje yra matomas tradicinė linijinė sprendimų priėmimo samprata (žr. 1 paveikslą).

1 paveikslas. **Sprendimų priėmimo etapai**

Šaltinis: L.Šarkutė „Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos“

Protingo žmogaus sprendimo modelis pateikia penkis sprendimo priėmimo proceso etapus. Pirmiausia, identifikuojama problema. Antra, nustatomi tikslai, kurie turi būti pasiekti, kad problema būtų išspręsta. Trečia, pasiūlomi alternatyvūs sprendimai. Ketvirta, surenkama informacija, kad būtų galima įvertinti pateiktas alternatyvas. Galiausiai, priimamas sprendimas dėl tos alternatyvos, kuri yra labiausiai naudinga. Ir nors tai atrodo pakankamai logiškas sprendimų priėmimo paaiškinimas, vis dėlto sprendimų priėmimas ne visada tiksliai patenka į tokią schemą. Šio modelio trūkumai yra susiję su galimybėmis surinkti pakankamą informaciją, vieningo sprendžiančiojo ir tikslų identifikavimo prieš priimant sprendimą reikalavimais⁵³.

Sprendimų priėmimo procesą nagrinėja ir mokslininkas 2002 m. gavęs Nobelio premiją D. Kahneman, kuris pristato dualistinę sprendimo priėmimo proceso sistemą, t.y.

⁵³ GUMBIS, J. Teisinė diskrecija: socialinis požiūris. *Teisė*, 2004, t. 52, p. 24.

sistemą 1 ir sistemą 2. Pirmas mąstymo procesas yra sena sistema, kuri yra automatinė, nesąmoninga ir greita. Sistema 2 yra pagrįsta taisyklėmis, sąmoninga ir lėta.

Sistema 1	Sistema 2
Grupė 1 (Sąmoningumas)	
Nesąmoninga (pasąmoninga)	Sąmoninga
Implicitinė	Eksplicitinė
Automatinė	Kontroliuojama
Mažai pastangų	Daug pastangų
Greita	Lėta
Didelis našumas	Mažas našumas
Numatytas procesas	Stabdantis
Holistinė, percepcinė	Analitinė, apmąstanti
Grupė 2 (Evoliucija)	
Evoliuciškai sena	Evoliuciškai nauja
Evoliuciškas racionalumas	Individualus racionalumas
Bendra su gyvūnais	Būdinga žmonėms
Neverbalinė	Susiję su kalba
Modulinis pažinimas	Fluidinis intelektas
Grupė 3 (Funkcinė charakteristika)	
Asociacinė	Pagrįsta taisyklėmis
Konkretus domenas	Bendra domenas
Kontekstualizuota	Abstrakti
Pragmatinė	Loginė
Paralelinė	Nuosekli
Stereotipinė	Egalitarinė
Grupė 4 (Individualūs skirtumai)	
Universali	Paveldima
Nepriklausoma nuo bendro intelekto	Susiję su bendru intelektu
Nepriklausoma nuo veikiančios atminties	Apribota veikiančios atminties našumo

Šaltinis: Jonathan St. B. T. Evans. „Dual_processing Accounts of Reasoning, Judgment, and Social Cognition Courts“.

Teisės mokslininkai Ch. Guthrie, J. J. Rachlinski, A. J. Wistrich⁵⁴, pabrėžia dviejų mąstymų sistemų svarbą ir jų skirtumus. Jie teigia, kad intuityvūs procesai, dar vadinami „Sistema 1“, atsiranda spontaniškai ir nereikalauja daug dėmesio. Šie procesai yra automatiniai ir pagrįsti euristika. Paprasčiau tariant, jie yra spontaniški, intuityvūs, lengvi, ir greiti. Emocinė įtaka taip pat kyla „Sistemos 1“ procesuose. Svarstymo procesai, dar vadinami „Sistema 2“, yra mąstymo procesas, reikalaujantis pastangų, motyvacijos, koncentracijos ir pagrįstas taisyklėmis. Šis procesas yra susietas su „kontroliuojamu apdorojimu“.

Ch. Guthrie, J. J. Rachlinski, A. J. Wistrich pateikia lentelę, kuri iliustruoja šių dviejų mąstymo sistemų skirtumus:

Charakteristika	Sistema 1 (Intuityvi)	Sistema 2 (Svarstymo)
Kognityvinis stilius	Euristinis	Sisteminis
Kognityvinis supratimas	Žemas	Aukštas
Sąmoningumo kontrolė	Žema	Aukšta
Automatiškumas	Didelis	Mažas
Greitis	Greitas	Lėtas
Patikimumas	Mažas	Didelis
Pastangos	Mažos	Didelės

Šaltinis: Ch. Guthrie, J.J. Rachlinski, A. J. Wistrich. „Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases“.

Sistema 1 ir Sistema 2 dažnai laikomos prieštaringomis. Tačiau, kaip nurodo D. Kahneman, daugeliu atvejų šios sistemos gerai veikia kartu. Sistema 1 yra labai efektyvi - jai reikia mažai pastangų, kad pasiektų savo didžiausią potencialą. Apskritai Sistema 1 yra labai gera savo pagrindinėse funkcijose – pradinės reakcijos paprastai yra labai greitos. Tačiau Sistema 1 yra linkusi į kognityvinius šališkumus – sistemingas sprendimų priėmimo klaidas. Pavyzdžiui, ši sistema dažniausiai atsako į klausimus, lengvesnius nei tie, kurie iš tikrųjų buvo paklausti; beveik nėra supratimo apie logiką, statistiką ir kitus sprendimų priėmimui reikalingus įgūdžius⁵⁵.

⁵⁴ GUTHRIE, CH. RACHLINSKI, J., J. WISTRICH, A., J. Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases. Cornell Law Faculty Publications. Paper 917. 2007, p. 7-8.

⁵⁵ KAHNEMAN, D., *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux. 2011, p. 24.

Taigi sprendimų priėmimas nėra paprastas procesas, kurį galima lengvai paaiškinti. Šį procesą norint pažinti reikia aptarti ir išnagrinėti pagrindines sprendimų priėmimo teorijas, kurios bus aptartos kitose dalyse.

2.1. Klasikinės sprendimų priėmimo teorijos

Sprendimų priėmimo tyrimai ir teorija suklestėjo XX a. viduryje ir visų pirma rėmėsi šiuolaikinės ekonomikos mikrolygmens aiškinimais. Tiek sprendimų priėmimo teorijos, tiek ekonomikos tikslas yra tas pats – sukurti individo modelį, kurio dėka būtų galima prognozuoti žmonių elgesį⁵⁶. Siekiant pažinti sprendimų priėmimo fundamentalius aspektus, pirmiausia reikėtų perprasti dvi pagrindines sprendimų priėmimo teorijų grupes: normatyvines teorijas ir deskriptyvines teorijas⁵⁷.

Pasak T. L. Saaty⁵⁸, sprendimų priėmimas apima daugybę kriterijų ir subkriterijų, naudojamų vertinant alternatyvius sprendimus. Ne tik reikia sukurti alternatyvius prioritetus, atsižvelgiant į kriterijus ar subkriterijus, kuriuos turi būti vertinant, bet ir į kriterijus aukštesnio tikslo požiūriu arba jei jie priklauso nuo alternatyvų, pačių alternatyvų požiūriu. Šie kriterijai gali būti nematerialūs ir gali neturėti matavimų būti alternatyvų įvertinimo gairių, o pačių kriterijų kūrimo prioritetus siekiant įvertinti alternatyvų prioritetus ir papildyti visus kriterijus, kurių reikia norint gauti norimas bendras alternatyvas yra sudėtinga užduotis.

Sprendimų priėmimo srityje jau seniai dominuoja ekonominė perspektyva. Šis požiūris sprendimų priėmimo paaiškinimui grindžiamas tuo, kad žmonės yra racionalūs gyvūnai, kurių sprendimai padeda optimizuoti naudingumą⁵⁹.

Remiantis W. Edwards ir B. Fasolo⁶⁰, teorijos apie tai, kaip žmonės iš tikrųjų priima sprendimus, vadinamos „aprašomojo pobūdžio“ arba deskriptyvinėmis, o teorijos apie tai, kaip turėtų būti priimami sprendimai, vadinamos „normatyvinėmis“. Taip yra todėl, nes sprendimai yra padaromi sprendimų priėmėjų (žmonių) naudojant ar nesinaudojant fiziniais ar intelektualiais įrankiais. Normatyvinės teorijos kaip ir deskriptyvinės teorijos

⁵⁶ ŠARKUTĖ, L. Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2009/2(25), ISSN 1392-3358, p. 110.

⁵⁷ VALANČIENĖ, D. Neuroteisė: keletas fundamentalių įžvalgų apie teisminių sprendimų priėmimą. *Teisė*. 2017, p. 148.

⁵⁸ SAATY, L. T. Decision Making with The Analytic Hierarchy Process. *Int. J. Services Sciences*, Vo. 1, No. 1, 2008, p. 84.

⁵⁹ OPPENHEIMER, M. D., KELSO, E. Information Processing as Paradigm for Decision Making. *Annu. Rev. Psychol.* 2015. 66:277–94, p. 278.

⁶⁰ EDWARDS, W., FASOLO, B. Decision Technology, *Annu. Rev. Psychol.* 2001. 52:581–606, p. 582.

stengiasi apibūdinti elgesį ar tikėtiną elgesį žmogaus, kuris daro sprendimą („sprendėjo“). Skirtumas tas, kad normatyvinės teorijos yra susijusios su sprendėju, kuris nori priimti intelektualias priemones, darydamas sprendimus. Jie specifiškai nurodo, kaip tuos įrankius pasirinkti ir naudoti. Deskriptyvinės teorijos (aprašomosios teorijos) tiesiogiai nėra susijusios su šiais minimais sprendimų priėmimo įrankiais, tačiau akivaizdu, kad negalima pamiršti galimybės, kad sprendimų priėmėjas gali jais naudoti. Taigi, normatyvinės teorijos yra ypatingi aprašomųjų sprendimų priėmimo teorijų atvejai. Kiekviena normatyvinė teorija taip pat gali būti aprašomoji, tačiau ne visos aprašomosios teorijos yra normatyvinės.

Normatyvinių sprendimų priėmimo teorijų įrankiai yra matematinio pobūdžio. Jie auga iš pagrindinės prielaidos, kad sprendimo tikslas yra pasirinkti geriausią variantą, o „geriausias“ yra kiekybinė idėja.

Pasak W. Edwards ir B. Fasolo⁶¹ sprendimų teorijos trys formalieji įrankiai yra:

a) rezultatų įvertinimas – indėlių ir sprendimų pasekmių vertės yra tiesiogiai proporcingos viena kitai. Visos šios vertybės turi būti išmatuotos vienodoje skalėje. Išskyrus specialius atvejus, kuriuose geriausias veikimas gali būti nustatytas iš mažesnio kiekio informacijos, kai skalė turi būti bent jau intervalinė; tai yra visi išmatuojami kiekiai turi būti apibrėžti iki teigiamo linijinio transformavimo;

b) tikimybių įvertinimas – kai mes teigiame, kad trys herbai iškris per tris monetas metimus tikimybė yra viena iš aštuonių, mes padarėme dvi tvirtas prielaidas: tikimybė, kad vieną kartą išmesti herbą bet kokioje atitinkamoje monetoje yra tik viena iš dviejų, ir kad visų atitinkamų metimų rezultatai nepriklauso vienas nuo kito. Atrodo viskas paprasta ir aišku, tačiau realiame pasaulyje dauguma sprendimų yra priimami esant neapibrėžtomis sąlygoms, o tai reiškia, kad bent kai kurie veiksmas turi daugiau nei vieną galimą rezultatą, o „sprendėjas“ negali visiškai kontroliuoti, kuris rezultatas įvyks;

c) vertybių ir tikimybių vertinimas – Jeigu jūs žinote atitinkamus naudingumus ir, jei reikia, atitinkamas tikimybes, tai turite kiekybinį sprendimų priėmimo pagrindą. Bet jūs turite sujungti taškus, kad iš jų sužinotumėte atsakymą į klausimą: kuris yra geriausias variantas?

⁶¹ EDWARDS, W., FASOLO, B. Decision Technology, *Annu. Rev. Psychol.* 2001. 52:581–606, p. 584.

Remiantis normatyviniu sprendimų priėmimo modeliu sprendimo priėmimo procesas vykdomas teisingai ir efektyviai atsižvelgiant ir į daug informacijos šaltinių bei analizuojant jau priimtus sprendimus – atliekant patikrinimą ar priimtas sprendimas buvo teisingas. Sprendimų priėmimas dažniausiai susideda iš kelių veiksmų, kurie yra vadinami normatyviniu modeliu. Sprendimo priėmimo normatyvinis modelis:

1. Problemos atsiradimas;
2. Informacijos paieška;
3. Alternatyvų vertinimas;
4. Sprendimo priėmimas;
5. Veikla po sprendimo priėmimo.

Pirmiausia atsiranda problema, kai esama padėtis netenkina poreikių. Šiame etape identifikuojama problemos esmė. Toliau yra informacijos paieška. Taigi šiame etape asmuo, priimantis sprendimus ieško patikimos informacijos, kuri yra susijusi su problema. Suradus visą reikiamą informaciją problemos sprendimui vykdomas alternatyvų vertinimas. Kai yra atliktas alternatyvus įvertinimas, kitas žingsnis yra sprendimo priėmimas. Taigi aukščiausią įvertinimą pelniusi alternatyva tampa sprendimo problemos sprendiniu. Paskutinis sprendimo priėmimo normatyvinio modelio etapas yra veikla po sprendimo priėmimo. Kadangi vertinamas sprendimo naudingumas ir teisingumas priimto sprendimo, šis paskutinis etapas vyksta praėjus tam tikram laikui po sprendimo priėmimo. Jeigu pasiektas rezultatas netenkina užsibrėžtų tikslų, tada yra grįžtama į antrą etapą, tai yra informacijos paiešką.

Pagal normatyvines sprendimų priėmimo teorijas, žmonės visada priima tokius sprendimus, kurie lemtų „didžiausią pelną (naudą)“, tai paprastai yra loginiai sprendimai. Šios teorijos aiškina, kaip žmonės turėtų priimti sprendimus. Viena iš normatyvinių teorijų, kaip žmonės turėtų priimti sprendimus, yra tikėtinos naudos teorija. Ji teigia, kad žmonės apsvarsto kelias alternatyvas ir pasirenka labiausiai pageidaujamą. Žmonės turėtų „išreitinguoti“ šias alternatyvas ir pasirinkti geriausią („naudingiausią“) ⁶². Racionalusis sprendimų priėmimo modelis akcentuoja sprendimų priėmimo proceso pasekmes. Plačiausiai naudojamas ekonomikoje, šis požiūris sprendimų priėmimą suvokia kaip procesą, kurio metu individai įvertina visų įmanomų sprendimo alternatyvų galimas pasekmes. Pasirenkama ta sprendimo alternatyva, kuri atneš labiausiai pageidaujamas pasekmes. Toks sprendimų priėmimas laikomas „racionali“, nes objektyviai

⁶² VALANČIENĖ, D. Neuroteisė: keletas fundamentalių įžvalgų apie teisminių sprendimų priėmimą. *Teisė*. 2017, p. 148.

pasirenkamas „geriausias“, „optimalus“ variantas. Nors pats sprendimų priėmimo procesas ir yra racionalus, tačiau tai nereiškia, kad jo pasekmės bus racionalios⁶³.

Ankstyvieji sprendimų priėmimo teoretikai akcentuodavo idealaus sprendimo priėmėjo prigimtį, atsižvelgiant į nežinomumo sąlygą⁶⁴. D. M. Oppenheimer ir E. Kelso teigia, kad V. Neumann ir Morgenstern klasikinė tikėtino naudingumo teorija buvo didžiulis bandymas suformuluoti pamatą apie racionalių sprendimų priėmėjų pasirinkimus ir daugiausia padarė įtakos sprendimų priėmimo teorijai. Šios aksiomos leido prognozuoti būsimų santykių tarp individų pirmenybių pasirinkimo, atsižvelgiant į pagrindinę prielaidą, kad žmonės yra racionalūs.

Mokslininkai D. Kahneman ir A. Tversky atliko tyrimą, kuriame pabrėžė, kad logiškai identiški sprendimai sukėlė skirtingą elgesį, kai jie vienu atveju apibūdinami kaip nuostoliai, o kitu kaip pelnas. Apsvarstykite šiuos atvejus:

1 atvejis: prasideda nuo \$ 0, tada siūloma pasirinkti:

a) variantas: 50 % tikimybė gauti 200 \$, 50 % tikimybė gauti 0 \$.

b) variantas: tikrai gauti 100 \$.

2 atvejis: prasideda nuo 200 \$, tada siūloma pasirinkti:

a) variantas: 50 % tikimybė prarasti 200 \$ ir 50 % tikimybė nieko neprarasti.

b) variantas: neabejotinai prarandama 100 \$.

Abiem atvejais sprendimų priėmėjas turi 50 % tikimybę baigti su 0 doleriu ir 50 % tikimybę galutinis rezultatas siekia 200 dolerių, palyginti su tikru 100 dolerių rezultatu. Tačiau tyrimas parodė, kad dauguma dalyvių teikia pirmenybę, atsižvelgiant ar lošimas yra apipavidalintas pagal potencialius nuostolius ar potencialų pelną.

Taigi šios normatyvinės naudingumo teorijos negalėjo paaiškinti visapusiškai žmonių elgesio, nes atsirado kitų veiksnių, tokių kaip euristikos. Euristikos bus aptartos kituose skyriuose. Toliau bus nagrinėjamos deskriptyvinės sprendimų priėmimo teorijos, kurios yra priskiriamos prie šiuolaikinių sprendimų priėmimo teorijų.

⁶³ ŠARKUTĖ, L. Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2009/2(25), ISSN 1392-3358, p. 111.

⁶⁴ OPPENHEIMER, D.M., KELSO, E. Information Processing as a Paradigm for Decision Making. *Annu Rev Psychol.* 2015 3; 66:277-94, p. 280.

2.2. Šiuolaikinės sprendimų priėmimo teorijos

Pasak D. M. Oppenheimer ir E. Kelso⁶⁵, kadangi atsirasdavo vis daugiau anomalijų ir sprendimų modeliai tapdavo vis sudėtingesni, mokslininkai pradėjo ieškoti alternatyvių sprendimų priėmimo paradigms. Vienas iš paplitusių metodų buvo ieškoti konkrečiai sričiai priklausančių, sprendimų priėmimo algoritmų, vadinamų euristikomis (pvz., G. Gigerenzer ir T. Gaissmaier 2011, A. Tversky ir D. Kahneman, 1974). Šios paprastos sprendimo taisyklės (pvz., pasirinkti tai, kas greičiausiai ateina į galvą arba pasirinkti variantą, kuris yra geriausias iš svarbiausių aspektų) nereikalavo apskaičiuoti optimalios naudos. Vietoj to šios taisyklės sprendė sprendimų priėmimo problemą taikydamos informacijos apdorojimo metodą – sprendimų priėmėjui apsvarstyti konkrečią prieinamą informaciją, ir kaip ši informacija galėtų būti panaudota, siekiant norimo rezultato ribotai racionaliame pasaulyje.

Pasak L. Šarkutės, sprendimų priėmimo tyrimai nuo normatyvinių evoliucionavo iki aprašomųjų, o dar vėliau – iki natūralistinių. Tokiai dominuojančių analizės tradicijų kaitai pradžia davė tai, jog tyrėjai pastebėjo, kad žmonės dažnai nepriima optimalių sprendimų. Pradėję analizuoti nukrypimus nuo racionaliojo sprendimų priėmimo modelio, mokslininkai identifikavo euristikos ir šališkumo apraiškas sprendimų priėmimo procese. Tačiau šių tyrimų pagrįstumas buvo abejotinas, nes tiriamiesiems būdavo duodamos išgalvotos ir abstrakčios užduotys. Taisyti šiuos aspektus ėmėsi natūralistinio sprendimų priėmimo tradicijos atstovai, kurie analizavo, kaip sprendimai priimami natūralioje sprendimus priimančiųjų aplinkoje.

Mokslininkai D. Kahneman ir A. Tversky pradėjo domėtis deskriptyviu sprendimų priėmimu, o kaip minėtą anksčiau 2002 m. D. Kahneman gavo Nobelio premiją ekonomikos srityje. Tirdami, kaip žmonės priima kasdienius sprendimus, šie mokslininkai identifikavo tam tikrus bruožus, kurie žinomi kaip euristika. Anksčiau šiame darbe buvo aptarta dualistinis sprendimų priėmimo procesas.

Apibendrinus galima teigti, kad deskriptyvios arba aprašomosios sprendimų priėmimo teorijos yra labiau skirtos tirti realias situacijas, atsižvelgiant į tai, kaip iš tikro asmenys priima sprendimus, atsižvelgiant į aplinkinius faktorius, kurie riboja racionalumą, o ne taip kaip turėtų priimti sprendimus.

⁶⁵ OPPENHEIMER, D.M., KELSO, E. Information Processing as a Paradigm for Decision Making. *Annu Rev Psychol.* 2015 3;66:277-94 p. 282.

2.2.1. Euristika ir šališkumai

Šiame skyriuje bus aptartos plačiau mąstymo klaidos – euristikos ir kaip jos daro įtaką sprendimų priėmimo procesui.

Euristika⁶⁶ - problemų sprendimo metodika, kai sprendimas gaunamas bandymų ir klaidų keliu. Tai gali būti ne pats optimaliausias, tačiau greitas ir mažiau sąnaudų reikalaujantis sprendimo būdas. Taip pat euristika yra dėl riboto racionalumo esantis individų sprendimų priėmimo būdas, pagrįstas intuیتیviu mąstymu, taikant analogijas pagal praeityje spręstų problemų patirtį⁶⁷.

Kognityvinės paklaidos, dar vadinamos kognityvinėmis iliuzijomis, yra sisteminės klaidos sprendžiant ir prognozuojant. Jos verčia mus iš anksto numatyti retų, bet ryškių įvykių, tokių kaip lėktuvo avarijos, dažnį, tačiau nėra įvertintas automobilių avarijų dažnis, kuris yra daug dažnesnis. Šie sistemingi šališkumo veiksniai tam tikrą laiką domina pažintinius mokslo atstovus ir eksperimentinius ekonomistus⁶⁸. Šias idėjas nagrinėjo Nobelio premijos laureatas D. Kahneman ir A. Tversky savo veikale „Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk“.

Pasak D. Valančienės⁶⁹, paprastai yra skiriami keturi pagrindiniai euristikos principai, priimant sprendimus: 1) Santykiniai palyginimai (inkaro euristika: žmonės dažnai naudoja palyginimus, priimdami sprendimus). Inkaro procesas prasideda nuo žmogui pateiktos pirmos informacijos arba nuo informacijos, kuri pirmiausiai ateina į galvą. Inkaro efektas gali būti pastebimas įvairiuose sprendimuose. Įrėminimas: priimant sprendimus tai reiškia tendenciją apibrėžti galimus praradimus ir galimą tam tikros alternatyvos „pelną“. Pavyzdžiui, kokį pasirinktumėte studijų dalyką, ar tą, kurį mokantis yra 70 proc. tikimybė sėkmingai išlaikyti egzaminą, ar tą, kurio tikimybė, kad jums nepasiseks, yra 30 procentų? Žmonės linkę pasirinkti pirmą variantą. 2) Prieinamumo euristika (sprendimai priklauso nuo lengviausiai į galvą ateinančios informacijos. Mes pirmiausiai pagalvojame apie informaciją, kurią lengviausiai „atgaminti“ (prisiminti). Pavyzdžiui, ar jūsų valstybėje yra daugiau ūkininkų ar bibliotekininkų? Pirmiausiai

⁶⁶ Prieiga per internetą: <http://zodynas.vz.lt/euristika>. [žiūrėta 2018-02-26].

⁶⁷ GILOVICH, T., GRIFFIN, D. Introduction - Heuristics and Biases: Then and Now. In *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*. Edited by T. Gilovich, D. Griffin and D. Kahneman. Cambridge: Cambridge University Press, 2002

⁶⁸ WEINSTEIN, I. Don't Believe Everything You Think: Cognitive Bias in Legal Decision Making. 8 *Clinical L. Rev.* 783 (2002-2003), p. 784.

⁶⁹ VALANČIENĖ, D. Neuroteisė: keletas fundamentalių įžvalgų apie teisminių sprendimų priėmimą. *Teisė*. 2017, p. 169.

pagalvosite, kokius žinote ūkininkus ir bibliotekininkus, nuo to priklausys ir jūsų atsakymas. Taip pat priklausys ir nuo to, kur gyvenate. Mieste gyvenantys žmonės paprastai atsako, kad jų šalyje yra daugiau bibliotekininkų). 3) Reprezentatyvumo euristika (tai tendencija priskirti tam tikrą žmogų ar objektą mūsų tam tikram prototipui, skirtam šiai kategorijai žmonių ar objektų). 4) Emocinė euristika (žmonės dažnai nusprendžia daryti dalykus, kurie juos padarytų laimingus, ir vengia tokių, dėl kurių gailėtųsi. Manymas (lūkesčiai), kaip tam tikri sprendimai pakeistų emocinę būseną ateityje, yra labai stipri jėga priimant sprendimą. Tačiau reikia pažymėti, kad žmonės yra labai silpni prognozuodami). Pagal deskriptyvias teorijas, žmonės dažniausiai priima iracionalius, intuityvius, euristinius sprendimus. Šios teorijos siekia tirti realius žmonių sprendimus. Kiti atlikti tyrimai taip pat rodo, kad žmonės dažniausiai priima sprendimus, kurie nėra gerai „apskaičiuoti“. Jie dažnai priima euristinius, „šališkus“, „neracionalius“ arba intuityvius (emocinius), greitus sprendimus. Tyrimai rodo, kad netgi tie žmonės, kurie sąmoningai siekia būti sąžiningi ir objektyvūs, gali būti paveikti tam tikrų implicitinių (numanomų) šališkumų (polinkių). Apskritai kalbant, sprendimų priėmimas priklauso nuo emocijų ir loginio proto sąveikos.

Teisės teoretikai daug dėmesio skiria suprasti vadinamą iracionalų elgesį, žinomą kaip elgesio sprendimų teorija arba biheavioristinė teisė ir ekonomika. Tai susiformavo, teisės ir ekonomikos judėjimo metu. Sukurtos teorijos buvo taikomas derybų teorijai ir ginčams išspręsti⁷⁰.

Pasak I. Weinstein, idėja, kad pažinimas yra menkas šaltinis, kuris turi būti išsaugotas sprendimuose, kurie yra pakankamai geri tam tikram tikslui, yra pagrindinis ribotos racionalumo koncepcijos elementas. Nobelio premijos laureatas ekonomistas Herbert Simon pirmą kartą populiarino idėją, kad mes turėtume sutelkti dėmesį į pažinimo ribas, kad suprastume, kaip mes iš tikrųjų analizuojame pasaulį, o ne kaip analizuoti pasaulį, jei žmogaus pažinimas būtų begalinis ir mums patiko neribotas racionalumas. Jis sukūrė sąvoką „patenkinimas“, siekdamas užfiksuoti idėją priimti tinkamą alternatyvų pasirinkimą laikantis laiko ir žinių apribojimų.

Reikėtų trumpai aptarti ir pristatyti pagrindines euristikas. Ch. Guthrie, J. J. Rachlinski, A. J. Wistrich⁷¹ išskiria tokias pagrindines euristikas, kurios turi įtakos sprendimų priėmimo procesui: „inkaravimas“ (angl. *anchoring*), „reprezentatyvumas“

⁷⁰ WEINSTEIN, I. Don't Believe Everything You Think: Cognitive Bias in Legal Decision Making. 8 *Clinical L. Rev.* 783 (2002-2003), p. 787.

⁷¹ GUTHRIE, CH., RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. J. Inside the Judicial Mind. *Cornell University*, 2001, p. 787.

(angl. *representativeness heuristic*), „retrospektyvumo šališkumo“ (angl. *hindsight bias*), rėminimas (angl. *framing*) ir egocentrinis šališkumas (angl. *Egocentric Biases*). „Inkaravimas“ - vertindami skaičių, žmonės dažniausiai remiasi pradine jų turima verte. Ši pradinė vertė suteikia pradinį tašką, kaip „inkaras“. „Reprezentatyvumas“ - kai žmonės remiasi reprezentatyviu euristiciniu požiūriu, jie linkę įvertinti statistinę informaciją, dėl kurios gali kilti reikšmingų sprendimų klaidų. Pavyzdžiui, žmonės yra linkę nepriimti rimtai informacijos apie dažnumą su kuriuo nagrinėjama kategorija yra sietina. „Retrospektyvumo šališkumas“ yra gerai žinoma tendencija pervertinti praeities įvykių nuspėjamumą. Nuokrypis kyla iš intuityviosios prasmės, kad faktiškai įvykę rezultatai turėjo būti neišvengiami. Tai reiškia, kad žmonės galvoja, kad tai, kas jau įvyko galėjo būti nuspėta, nors iš tikro to neįmanoma buvo nuspėti. Rėminimas tai, kai žmonės susiduria su rizikingais sprendimais ir jie priskiria savo sprendimo galimybes kaip potencialų pelną ar nuostolius iš svarbaus atskaitos taško. Ši pasirinkimo kategorija arba „rėminimas“ veikia taip, kad žmonėms vertinant galimybes, jiems įtaką daro jų noras patirti riziką. Žmonės yra linkę priimti mažiau rizikingus sprendimus, kai tenka rinktis tarp variantų, nulemiančių galimybes sulaukti užtikrintai teigiamų ar galimai neigiamų pasekmių. Egocentrinis šališkumas - žmonės linkę priimti sprendimus, kurie nukreipti į save, tai yra egocentrinis arba „savanaudiškus“. Pavyzdžiui, žmonės įprastai mano, kad jie turi didesnių gabumų, lyginant su vidutiniu asmeniu įvairiuose srityse: darbe, moksle ir pan.

Apibendrinus galima teigti, kad euristikos ir iš jų kylantys šališkumai daro įtaką sprendimų priėmimo procesui. Daugelio mokslininkų atlikti tyrimai rodo, kad euristikos turi nemažą įtaką, priimant sprendimus. O šių euristikų variacijų yra daugybė, kaip inkaravimas, egocentrinis šališkumas ir kiti. Todėl yra labai svarbu suvokti mąstymo klaidas ir išmokti jų vengti.. Šios mąstymo klaidos egzistuoja ir teisėje. Kituose skyriuose bus analizuojama ar teisėjai, atsižvelgiant į teisino formalizmo pateikiamą sprendimų priėmimo struktūrą (logika, taisyklės, nuoseklumas ir kt.) yra atsparūs euristiniam mąstymui.

3. TEISĖ IR SPRENDIMŲ PRIĖMIMAS

3.1. Teisminių sprendimų priėmimo procesas

Pasak P. Kuconio ir V. Nekrošiaus⁷², teismui išsprendus bylą iš esmės, atsakius į klausimą, kas teisus konkrečioje situacijoje, ji baigiama nagrinėti teisingumo vykdymo aktu. Civilinio proceso tyrėjų A. Driuko ir V. Valančiaus nuomone, teismo sprendimą galima apibrėžti kaip teisminės valdžios priimtą motyvuotą individualaus pobūdžio privalomą teisės taikymo aktą, kuriuo aiškinant ir taikant teisės normas konkrečioms šalių santykiams iš esmės ir galutinai išsprendžiamas ginčas dėl teisės: nustatomi, pakeičiami ir nutraukiami materialieji teisiniai šalių santykiai⁷³.

Pasak V. Mikelėno, pagrindinė teismo funkcija ir pareiga, taip pat galutinis tikslas – teisingai išspręsti šalių ginčą iš esmės. Teismas bylą iš esmės išsprendžia priimdamas sprendimą. V. Mikelėnas⁷⁴ išskiria teismo sprendimo 7 bruožus:

- 1) Pagrindinis teismo sprendimo bruožas yra tai, kad ginčas dėl teisės išsprendžiamas iš esmės. Tai reiškia, kad toks sprendimas yra galutinis, ginčo šalių nebelieka ir byla yra baigiama.
- 2) Teismo sprendimas yra valstybės valdžios aktas. Tai reiškia, kad teismas, būdamas valstybės valdžios dalis, sprenddamas ginčą ir priimdamas sprendimą, veikia valstybės vardu.
- 3) Teismo sprendimas yra individualus aktas. Tai reiškia, kad teismo sprendimas, kuriuo ginčas išsprendžiamas iš esmės, visada turi konkretų adresatą, konkrečias ginčo šalis ir veikia konkrečius šalių tarpusavio materialiuosius teisinius santykius.
- 4) Teismo sprendimas yra teisės normų taikymo aktas. Tai reiškia, kad sprenddamas šalių ginčą, teismas nustatytiems faktams ir šalis siejantiems materialiesiems teisiniams santykiams taiko konkrečias materialiosios teisės normas.
- 5) Teismo sprendimas yra teisės aiškinimo aktas. Tai reiškia, kad teismas taikydamas teisės normas, t.y. abstrakčias elgesio taisykles, konkrečioms

⁷² KUCONIS, P., NEKROŠIUS, V. *Teisėsaugos institucijos*. 2-asis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 34.

⁷³ MURAUSKAS, D. Instrumentalizmas teismų sprendimuose: argumentavimas įvertinus socialinius padarinius. Doktoro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), p. 29.

⁷⁴ LAUŽIKAS, E., MIKELĖNAS, V., NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teisė*. 2 tomas. Vilnius: Justitia, 2005, p. 142.

materialiesiems santykiams, aiškina taikomą normą, atskleidžia tikrąją jos prasmę pačiais įvairiausiais teisės aiškinimo būdais.

- 6) Teismo sprendimas yra juridinis faktas, nustatantis, pakeičiantis ar nutraukiantis šalių materialiuosius teisinius santykius. Pavyzdžiui, teismo sprendimo pagrindu gali atsirasti servituto teisė ar susiklostyti tėvystės teisiniai santykiai.
- 7) Teismo sprendimas yra motyvuotas teisės aiškinimo ir taikymo aktas. Tai reiškia, kad reikalavimas motyvuoti kokybiškai išskiria teismo sprendimą iš kitų teisės taikymo aktų.

Remiantis šiais išvardintais požymiais V. Mikelėnas pateikia tokią teismo sprendimo sąvoką: tai motyvuotas teismo valdžios aktas, kuriuo aiškinant ir taikant teisės normas konkrečioms šalių santykiams ir nustatytiems faktams iš esmės ir galutinai išsprendžiamas ginčas dėl teisės.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso⁷⁵ 21 straipsnyje nustatyta, kad „Teisėjai ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi ir nešališki“. To paties kodekso 263 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad „Teismo sprendimas turi būti teisėtas ir pagrįstas“.

Vykdydami savo funkcijas teisėjai turi atskleisti visuomenės konsensusą, tačiau tai nebūtinai turi reikšti daugumos nuomonę atspindinčias vertybes – tai turi būti tokie visuomenės veiklos rėmai, kurie atspindi nuolatinį visuomenės veikimo principus ir dogmas⁷⁶. Kaip teigia D. Murauskas, Skirtingas požiūris į teismo sprendimą ir teisėjo funkciją lemia teismo taikomų instrumentų įvairovę. Teismo sprendimas visuomet turi savo eksplicitinę pusę, kuri leidžia stebėtojų iš išorės identifikuoti teisėjo vertybinį pasirinkimą. Ši eksplicitinė pusė yra teismo sprendimo motyvai, kuriais remiantis daromas vienas ar kitas pasirinkimas.

Akivaizdu, kad teismo sprendimu teisėjas sprendžia tam tikrą byloje iškeltą klausimą, t. y. atlieka iškelto klausimo vertinimą. Vienas pagrindinių klausimų, kurie kyla, analizuojant teismo sprendimo kategoriją, yra kriterijų, kurie lemia vieną ar kitą sprendimą, identifikavimas. Būtent šie kriterijai lemia, kokį sprendimą priims teisėjas konkrečioje byloje. Kriterijai, lemiantys teismo sprendimo turinį, yra tiesiogiai susiję su

⁷⁵ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2002, nr. IX-743.

⁷⁶ MURAUSKAS, D. Instrumentalizmas teismų sprendimuose: argumentavimas įvertinus socialinius padarinius. *Daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), p. 41.

teisėjo vaidmens, aiškinant teisę, identifikavimu. Čia galima prisiminti ir ne vieno tyrėjo analizuotus pozityvistinio ar kūrybiško (turiningo) teisėjo vaidmens aiškinant teisę modelių išskyrimą⁷⁷.

Taip pat prieš pradedant nagrinėti teisinius sprendimus, reikia aptarti paties teisinio sprendimo sąvoką. Kaip minėta anksčiau, šiame skyriuje bus nagrinėjami teismo sprendimai, todėl tinkamesnė sąvoka tam yra teisminiai sprendimai.

Pasak J. J. Rachlinsky⁷⁸, teisinėje sistemoje gerai suprantamas šališkumas ir jo poveikis teisiniams sprendimams. Teismai sukūrė mechanizmus tam, kad pasinaudotų konkrečiomis aplinkybėmis, kurios leidžia sumažinti neigiamo poveikio neigiamą įtaką. Taip šis teisės mokslininkas teigia, kad atsakomybės vertinimo taisyklių tobulinimo taisyklės yra susijusios su dviem skirtingomis teisinės teorijos mokykloms: teise ir ekonomika bei teise ir psichologija. Teisės ir ekonomikos bendruomenei, ypač tiems, kurie plėtoja teigiamas teorines teorijas, tai rodo ne tik tai, kad sistemoje gali išlikti kognityvinis šališkumas, bet ir pati sistema gali atpažinti šališkumą ir prisitaikyti prie jo. Tiesą sakant, teisės mokslas, ginkluotas su supratimu apie žmogaus teisingumo ribas, gali geriau suprasti teismų praktikos modelį.

Pasak V. Tumonio⁷⁹, dvi didžiosios teisminių sprendimo priėmimo teorijos – teisinis realizmas ir teisinis formalizmas – skiriasi dėl teisminių taisyklių svarbos. Formalistams vertinimas yra taisyklinga veikla. Savo ekstremaliose versijose teisėjas laikomas milžiniško silogizmo aparato operatoriumi. Priešingai, teisiniai realistai teigia, kad teisinės taisyklės, bent jau oficialios teisinės taisyklės, nenustato atvejų rezultatų. Teisinis realizmas buvo klaidingai suprastas beveik visur už jos gimimo vietas – Jungtinėse Amerikos Valstijose. Kontinentinė teisinė teorija, viena, žvelgia į teisinį realizmą kaip į praktinę, nuo žemos iki žemiškos, dar labiau priešinančią „mokslines“ teorijas.

⁷⁷ LATVELĖ, R. Teisėjas kaip įstatymų leidėjo partneris, arba keli požiūriai į teisėjo vaidmenį aiškinant teisę. *Parlamento studijos*, Nr. 10, 2011, p. 77.

⁷⁸ SUNSTEIN, R. C. *Behavioral Law and Economics*. Cambridge University press. 2008, p. 112.

⁷⁹ TUMONIS, V. Legal Realism & Judicial Decision – Making. *Jurisprudencija*. 2012, 19(4), p. 1361.

3.2. Klasikinis požiūris į teisminių sprendimų priėmimą

Pasak V. Tumonio, M. Šavelskio ir I. Žalytės⁸⁰, tradicinės teisminių sprendimų priėmimo teorijos turi savo pateiktus variantus, kurie remiasi logika, taisyklingų ir nuoseklių motyvų svarba. Teisės formalistų požiūriu teismų sprendimų priėmimas iš esmės yra logiškas ir taisyklingas procesas, ir tai yra silogizmo produktas. Teisinio realizmo atstovams ir jų šiuolaikinių atstovų teismų sprendimų priėmimas retai yra logiškas, nuoseklus ir taisyklingas procesas; tai geriau atspindi intuityvūs sprendimai. Ilgą laiką šis klausimas liko atviras.

Pasak R. A. Posner⁸¹, kuris apibūdina teisiniame pozityvizme teisminių sprendimų priėmimą, tai pagal teisinį formalizmą idealus teisinis sprendimas yra silogizmo produktas, kurio didžioji premisa yra teisinės valstybės principas, o bylos faktinės aplinkybės yra mažoji premisa, o sprendimas yra išvados. Ši taisyklė gali būti ištraukta iš įstatymo ar konstitucinės nuostatos, tačiau pozityvistinis modelis ateina išbaigtas su teisės aiškinimo taisyklėmis, todėl teisės aiškinimas taip pat yra veikla, kuri yra susieta su tam tikromis taisyklėmis, kurios eliminuoja teisėjo diskreciją.

Iš teisėjo tradiciškai yra reikalaujama taikyti teisės normą remiantis logikos taisyklėmis motyvuojant įvairiais argumentais: tai garantuoja teisėjo nešališkumą, teisinį tikrumą, teisėjo nesikišimą į įstatymų leidėjo sritį. Priimdamas sprendimą, teisėjas disponuoja faktais (t. y. išorės veiksniais) ir teisės norma (t. y. vidaus veiksniais)⁸². J. Gumbio straipsnyje nagrinėjama tai, kad visa, ką reikia padaryti teisėjui, yra nustatyti faktus ir pagal juos pritaikyti teisės normą. Taigi teisėjo veikla priimant sprendimą yra teorinė, joje nelieta vietos asmeninei patirčiai, racionalumui, asmeninėms vertybėms. Teisėjo darbas yra pažintinis, kai jis nustato faktus, ir loginis, kai jis pritaiko teisės normą. Visos šios aplinkybės turi garantuoti nešališkumą, objektyvumą, o kartu tai implikuoja, kad kiekvienoje situacijoje yra tik vienas įmanomas teisingas sprendimas.

Pasak J. Gumbio, tradicinė teisėtumo reikalavimo koncepcija supranta tai kaip teisinį formalizmą sprendžiant ginčą. Teisinis formalizmas pateikia abstraktų, formalų teisėtumo modelį. Teismo argumentavimas ir sprendimo priėmimas gali būti tikrinami šiuo formaliu modeliu. Iš čia ir kyla reikalavimas, kad teisėjas pritaikytų įstatymą kaip silogizmą, naudotųsi logikos taisyklėmis, nes jos eliminuoja subjektyvumą, teisėjo

⁸⁰ TUMONIS, V., ŠAVELSKIS, M., ŽALYTĖ, I. Judicial Decision – Making From An Empirical Perspective. *Baltic Journal of Law & Politics* 6:1 (2013), p. 140 – 141.

⁸¹ RICHARD A. P., *How Judges Think*. Cambridge: Harvard University Press, 2008, p. 41.

⁸² GUMBIS, J. Teisės samprata. Logikos taikymo problematika. *Teisė*. 2010, p. 48.

nusistatymą ir vertybių skalę. Supaprastintai tariant, tam, kad teismo sprendimas būtų teisėtas, turi būti vienintelis sprendimas, kuris logiškai plaukia iš teisės normos. Teisinis formalizmas bando pasakyti, kad sprendimą kiekvienu atveju padiktuoja teisė, logika, o ne teisėjo vertybės.

Pasak R. A. Posner, teisėjas, kuris įsitikinęs, kad autoritetingai pasisakyti gali tik kaip suvereno agentas ar ruporas, greičiausiai yra prisiekęs teisės pozityvistas, t.y. tikintis, kad etiniai vertinimai (plačiaja prasme apimantys ir visuomenės politikos nuostatas, kurios dažnai laikomos pernelyg paprastomis, kad taptų etinėmis) nėra teisinių įsipareigojimų šaltiniai, kol neįkūnijami įstatyme arba konstitucijoje.

XIX amžiuje įvykus vadinamajai technikos revoliucijai ir tiksliesiems bei gamtos mokslams neva pasiekus savo apogėjų, į teisę pradėta žvelgti kaip į rinkinį tam tikrų objektyvių dėsnių, pavaldžių toms pačioms taisyklėms, kaip ir gamtoje atrandami dėsniai. Iš čia atsiranda teisinis pozityvizmas kaip griežtas fakto (socialinės aplinkos) ir teisės (*sein* ir *sollen*) takoskyros brėžimas. Šią schemą jau XX amžiuje ypač išplėtojo garsus teisės pozityvistas Hans Kelsen, pagal kurį teisė yra tai, kas turi būti, o ne tai, kas yra. Teisinis pozityvizmas teisę tapatina visų pirma su įstatymais kaip abstrakčiais teiginiais ir pasistengė ją išgryninti bei atsiriboti nuo moralės ir kitų socialinių fenomenų⁸³.

Pradėti reiktų nuo pozityvistinio teisės supratimo. XVIII–XIX a. prigimtinės teisės sampratos kaita atspindėjo ir bendrą mokslo tendenciją atsisakyti racionalizmo įtakos ir įrodymus pagrįsti ne dedukciniais samprotavimais, bet empiriniais metodais. Susiformavo naujos filosofinio pozityvizmo ir teisinio pozityvizmo mokyklos.⁸⁴

Svarbiausia pozityvizmo idėja, kad pozityvios būsenos žmogus suvokia absoliutaus pažinimo negalimumą, atsisako tirti pasaulio kilmę ir paskirtį bei siekia pažinti tikruosius reiškinių dėsnius, jų nekintamą seką ir panašumus. Visa tai, remiasi A. Comte pozityvistine filosofija. A. Comte siekė sukurti vien pozityviais faktais grindžiamą mokslinę sistemą, kuri turėjo būti nukreipta ne tik prieš įsivyravusį mąstymo paviršutiniškumą, bet ir prieš visas iki tol egzistavusias maksimalistines (t.y. metafizines, scholastines, spiritualistines ir pan.)⁸⁵

⁸³ VAIČAITIS, A. V. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia. 2009, p. 29.

⁸⁴ BAUBLYS, L. et al. *Teisės teorijos įvadas*. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 145.

⁸⁵ BAUBLYS, L. et al. *Teisės teorijos įvadas*. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 146

Labiausiai teisinio pozityvizmo idėją atspindi H. Kelsen grynoji teisės teorija. Jo teorinė veikla bei praktinis šios veiklos poveikis išties įspūdingi: tai ir šių laikų nacionalinių teisės sistemų šerdis – teisės normų hierarchijos, pagrįstos pamatinės normos idėja, kūrimas, ir šios hierarchijos priežiūrą įgyvendinančios institucijos – Konstitucinio Teismo „išradimas“⁸⁶. H. Kelsen teisės teoriją išgrynina ir ją atiboja nuo moralės, politikos, religijos, etikos, psichologijos ir kitų panašių elementų, kurie nėra būdingi teisei.

H. Kelsen nagrinėdamas teisės sampratą nurodo priežastis, kodėl jo teisės teorija yra grynoji, nes tai yra:

1. Pozityviosios teisės teorija;
2. Ji skirta pozityviajai teisei apskritai, o ne kuriai nors specifiniai teisinei tvarkai;
3. Ji yra bendroji teisės teorija, o ne tam tikrų nacionalinių arba tarptautinių teisės normų aiškinimas;
4. Ji sprendžia klausimą, kas yra teisė, o ne kokia ji turi būti;
5. Ji yra teisės mokslas (jurisprudencija), o ne teisės politika;
6. Jos tikslas – išlaisvinti teisės mokslą nuo svetimų elementų⁸⁷.

Teisinis pozityvizmas siekia atsiriboti nuo visų pašalinių veiksnių, kurie gali daryti įtaką teisei. H. Kelsen aiškindamas, kaip apskritai koks nors veiksmas tampa teisiniu, nurodo, kad analizuojant bet kurį su teise susijusį faktą, galima išskirti du elementus:

1. Tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje vykstantį jutimiškai suvokiamą aktą ar aktų seką, kitaip tariant, išorinę žmonių elgesio išraišką;
2. Šio akto teisinę prasmę, t.y. prasmę, kurią jam suteikia teisė⁸⁸.

Teisinio pozityvizmo esmė yra normos. Normos turinį H. Kelsen sieja su privalomybe, t.y. su tuo, kad žmogus privalo elgtis tam tikru būdu. Be to, privalėjimą jis aiškina plečiamai, pats pripažindamas, kad taip suteikia kitokią, nei įprastai šiam žodžiui, prasmę. Privalėjimas turi trejopą prasmę – įsakymo, leidimo ir įgalinimo. Pasak H. Kelsen, žmogaus elgesį normos reguliuoja dviem būdais: a) pozityviai – elgesys

⁸⁶ KŪRIS, E. Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir vertybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis. In Kelsen, H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 27.

⁸⁷ KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 43.

⁸⁸ KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 44.

reguliuojamas pozityviai, jeigu tam tikram individui įsakoma atlikti tam tikrą veiksmą arba susilaikyti nuo jo. Jeigu individas elgiasi taip, kaip įsakoma, jis atlieka savo pareigą – paklūsta normai; b) negatyviai – elgesys reguliuojamas negatyviai, jeigu nėra normatyvinės tvarkos (t.y. visos normų sistemos).

Norint suprasti teisinį pozityvizmą, reikia suprasti normų reikšmę jam. H. Kelsen išaiškino naują normos galiojimo pagrindą, siedamas jį su hierarchine normų piramide, kurios viršūnėje yra visų kitų normų pagrindas – pamatinė norma. Tai reiškia, kad pamatinėje normoje yra suformuluotas tam tikras reikalavimas ar reikalavimai, kuriems įgyvendinti priimamos kitos žemesnės juridinės galios normos, negalinčios prieštarauti pamatinei normai. Atitinkamai šioms normoms negali prieštarauti kitos dar žemesnės juridinės galios normos, priimamos aukštesnėms įgyvendinti ir t.t.⁸⁹ Pasak H. Kelsen, izoliuoto atskiro individo akto negalima laikyti teisės aktu ir jo prasmės negalima laikyti teisės norma, nes teisė – tai ne atskira norma, bet normų sistema, o atskirą normą galima laikyti teisės norma tik kaip tokios sistemos dalį.

Taigi, pagal H. Kelsen teisė, tai:

1. Žmonių elgesio tvarka.
2. Prievartinė tvarka.
3. Normatyvinė prievartinė tvarka.
4. Sankcijas nustatanti tvarka.
5. Priklausomų teisės normų tvarka⁹⁰.

Bet kurios taikomos teisės nuostatos yra teisėtumo ir teisingumo suspendavimas. Suspendavimo „judesys“, pasak K. Hart, yra būtinas „sudėtingose“ bylose. Tačiau suspendavimo būtinumas neturėtų būti siejamas su bylos sudėtingumu ar įstatymo nuostatos painumu, nes absoliučiai kiekvienu atveju teisėjas turi savęs paklausti: toks teisės pritaikymas ir teismo sprendimas yra teisingas ar ne? „Įprastinėse“ bylose (pvz., dėl greičio viršijimo važiuojant automobiliu) teisėjas šio „judesio“ nejaučia ne dėl to, kad jo nereikia padaryti, bet dėl to, jog paprastai jį padaro intuityviai arba nesąmoningai⁹¹. Taigi galima daryti išvadą, kad H. L. A. Hart suprato, jog teisiniams sprendimams įtaką daro

⁸⁹ BAUBLYS, L. *et al.* *Teisės teorijos įvadas*. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 156.

⁹⁰ BAUBLYS, L. *et al.* *Teisės teorijos įvadas*. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 157.

⁹¹ VAIČAITIS, A. V. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia. 2009, p. 39.

kiti pašaliniai veiksniai. Taip pat galima teigti, kad teisėjas yra linkęs daryti euristines klaidas.

Taigi pasak, teisės pozityvistų, teisinių sprendimų priėmimas, tai teisėjo normų pritaikymas, pasitelkiant logiką ir taip išsprendžiant tarp šalių kilusį ginčą.

3.3. Šiuolaikinis požiūris į teisminių sprendimų priėmimą

Klasikinėms teorijoms nepateikus visų atsakymų į teismo sprendimo priėmimo procesą, bandoma ieškoti naujų paaiškinimų ir taip formuojasi naujos teorijos. Ar teisėjai tik automatiškai pritaiko teisės normas? Ar teisėjams nėra daroma pašalinė įtaka? O jeigu daroma, kaip ją sumažinti? Į šiuos klausimus ir dar daugybę kitų bando atsakyti šiuolaikinės teisės teorijos ir jų suformuluotas požiūris į teisminių sprendimų priėmimą. Pasak R. A. Posner, atrodo, kad teisininkai ir teisėjai laužo galvas, ir vargais negalais išsprendžia klausimus, kurie dažnai negali būti išspręsti kitaip nei pagal paties sprendimą priimančio asmens asmenines vertybes ir preferencijas, sudarančias socialinę viziją, kuri gali visiškai nesiderinti su kitų asmenų socialinėmis vizijomis⁹². Kaip teigia, R. A. Posner, negalėdami savo sprendimų sudėtingose bylose pagrįsti logika ir mokslu, teisėjai priversti griebtis neformaliu mąstymo metodų, kuriuos R. A. Posner vadina „praktiniu protu“. Teisėjas dažnai neturi jokio kito pasirinkimo kaip suformuluoti sprendimą, remdamasis neteisinais metodais su teise nesusijusiais dokumentais, o kartais jis yra priverstas prieš teisinius argumentus pasinaudoti paprasta intuicija. Toliau bus aptartos kelios šiuolaikinės teisės teorijos ir kaip jos paaiškina teisminių sprendimų priėmimą.

Teisė ir įstatymas yra svarbūs aspektai, teisingumui įgyvendinti ir užtikrinti, bet teisės normos nėra vienintelis veiksnys, kuris lemia „teisingą“ teismo sprendimą. Dažnai teisininkai pamiršta ar atsiriboja nuo tokių veiksnių kaip moralė, etika, šališkumas ar religija. Todėl klasikinis pozityvistinis teisinių sprendimų priėmimo proceso aiškinimas ne visada gali pateikti atsakymus į iškilusius klausimus. Šiuolaikinės teisės sprendimų priėmimo teorijos bando užpildyti šias spragas, pasitelkdamos tarpdiscipliniškumą ir kitus veiksnius, kurie daro įtaką teisinių sprendimų priėmimui.

Atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo požiūrį į teisingumą, neabejotinai tampa aišku, kad teisėjams, priimant teismo sprendimą, būtinos ne tik teisinės žinios, bet ir etikos

⁹² POSNER, A. R. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas. 2004, p. 355.

normų, socialinių, ekonominių aplinkybių, kurios gali būti reikšmingos bylos nagrinėjimui, žinojimas. Svarbu, jog teisėjas sprenddamas bylą ne tik mechaniškai pritaikytų teisės normas, bet ir atsižvelgtų į gyvenimo realijas. Socialinės darnos bei teisinio tikrumo garantijos yra labai svarbūs aspektai užtikrinant visuomenės interesų pusiausvyrą. Teisingumas turi veikti taip, jog priimti įstatymai būtų visiems naudingi. Teisingumas negali užkirsti kelio visuomenės judėjimui į priekį, o atvirkščiai jis privalo jį skatinti siekti naujovių, visapusiško tobulėjimo, kiekvieno individo suvokimo, kad jis atsakingas prieš kitus ir visi atsakingi už jį⁹³.

Pasak J. Baltrimo ir M. Lankausko, atsakymo ieškoma remiantis arbitro vidiniu teisingumo jausmu, visuomenės morale, kurios arbitras nėra internalizavęs, praktiniais argumentais, teisės studijose, darbo praktikoje ir su teise nesusijusiose patirtyse suformuotu subjektyviu įsitikinimu apie konkrečių teisės principų turinį ir pan. Kadangi tokiu atveju sprendimą lemtų už teisės ribų esantys (arba ties šia riba balansuojantys) veiksniai, teismo sprendime toks modelis greičiausiai atsispindėtų tik glaustu konstatavimu, kad išvadą suponuoja tam tikras teisės principas; priešinga išvada prieštarautų teisės principams ar pan. Šis modelis pasižymi didesne grėsme, kad sprendimas bus subjektyvus, šališkas, sunkiau nuspėjamas, tačiau kai kuriais atvejais jis gali būti pranašesnis už atkuriamąjį, neišvengiamas norint priimti materialinio teisingumo standartus atitinkantį ir naudingiausią sprendimą⁹⁴.

Vienintelė permaina nuo Ch. C. Langdell laikų – įvykusi O. W. Holmes ir teisės realistų dėka – buvo pripažinimas, kad teisė yra tikslingas socialinės kontrolės įrankis, t.y. kad galėtum suprasti, kritikuoti ir taisyti teisę, reikia žinoti kažką apie visuomenę⁹⁵. Taip pat reikėtų aptarti ir bihevioristinę teisės sąvoką. Pasak R. A. Posner, bihevioristinę teisę sąvoką nors ir nevisiškai, geriau apibrėžti kaip licencijuotų profesionalų, kuriuos vadiname teisėjais, veiklą, o jų licencijos apimtis apribota tik griežtai neapibrėžtų profesinio padorumo ir konsensuso rėmais. Be to, ši sąvoka negali būti tiksliai arba prasmingai apibūdinta kaip pozityviosios teisės arba prigimtinės teisės sąvokų rinkinys. O R. Dworkin teigia, kad net ir novatoriškoje byloje teisėjas nekuria naujos taisyklės, o tik interpretuoja teisės tradiciją.

⁹³ RAINIENĖ, V. Formalistinio požiūrio nepakankamumo aiškinant ir taikant teisę priežastys. Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka 2015 (13) ISSN 2029–1701, p. 149.

⁹⁴ BALTRIMAS, J., LANKAUSKAS, M. Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamasis būdai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 23.

⁹⁵ POSNER, A. R. Jurisprudencijos problemos. Eugrimas: Vilnius. 2004, p. 357.

Pasak, I. Weisntein⁹⁶, moksliniais tyrimais kognityviniame moksle ir teisėje, yra nagrinėjamas šališkumo poveikį tiek advokatams, tiek jų klientams. Dažnai subtilios psichinės įtakos gali lemti paplitusias klaidas, priimant sprendimą priversdami mus ignoruoti svarbią informaciją ir padaryti netikslią prognozę. Šališkumai gali paskatinti klientą nepakankamai įvertinti riziką bylinėjimėsi. Jie taip pat gali daryti įtaką advokatui klaidingai klasifikuojant kliento vertės pasirinkimą kaip klaidingą fakto nustatymą.

Analizuojant šiuolaikinį požiūrį į teisinių sprendimų priėmimą reikėtų aptarti teisinį realizmą. Teisinis realizmas turi dvi pagrindines šakas – amerikietiškojį teisinį realizmą ir skandinaviskąjį teisinį realizmą.

Amerikietiško teisinio realizmo pradininkas O. W. Holmes stengėsi sukurti teisės mokslą, kuris suteiktų žmonėms, ar tiksliau teisininkams, kurie pataria žmonėms, galimybę numatyti tokį nuosprendį tam tikroje byloje priims teismai, kad žmonės galėtų nuspręsti, kaip jiems elgtis. Taigi teisinio realizmo idėjos sukasi aplink teismų priimamus sprendimus, t.y. teisėjų darbą. Teisės mokslas turi remtis ne formaliomis teisės normomis, o teisėsaugos institucijų sprendimų analize, kad būtų galima apibrėžti, kaip elgtis⁹⁷. Amerikos realistai žengė žingsnį dar toliau, skelbdami, kad teisės analizė turėtų būti paremta ne grynais svarstymais ar netgi dogmatišku taisyklių ar aksiomų įstatymuose ar vadovėliuose mokslu, o tuo, kas iš tikrųjų vyksta teismo salėse, kadangi čia sprendžiama, kokia teisė turi būti, kuria žmonės turės vadovautis⁹⁸. Amerikietiškojo realizmo pagrindinė idėja yra tai, kad teisę reikia padaryti funkcionalesnę, nebeužtenka tik teisės normų, reikia žiūrėti į realią visuomenėje susiklosčiusią padėtį.

Skandinaviskojo realizmo idėjos plėtojasi psichologinėse teisės studijose. Pati teisė yra niekas. Reikšmę ji įgyja tik tada, kai teismas išaiškina, kad egzistuoja tam tikri faktai, kurie teisės turėtojai suteikia teisę į kažką įsipareigojusio žmogaus atžvilgiu⁹⁹. Šios teisės atstovai tiki, kad tikroji teisės reikšmė, jei iš tikrųjų ji yra, gali būti atrasta tik empiriškai ir moksliškai, stebint pačią visuomenės praktiką. Nesvarbu, ar tai reiškia pripažinimą, kad įmanoma, jog teisė apskritai neegzistuoja, nes tokie įvertinimai yra subjektyvūs, ar kad visa teisė yra tik faktas priežasčių ir padarinių grandinėje, psichologiškai veikiantis elgesį,

⁹⁶ WEINSTEIN, I. Don't Believe Everything You Think: Cognitive Bias in Legal Decision Making. 8 Clinical L. Rev. 783 (2002-2003), p. 783.

⁹⁷ BAUBLYS, L. ir kiti. *Teisės teorijos įvadas*. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 177.

⁹⁸ BAUBLYS, L. ir kiti. *Teisės teorijos įvadas*. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 177.

⁹⁹ BAUBLYS, L. ir kiti. *Teisės teorijos įvadas*. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 181.

ar kad vienintelis teisės tikslas yra svarstyti, ar socialinė gerovė užtikrinta, tikroji teisės reikšmė glūdi pačioje visuomenėje.

Nepaisant teisinio realizmo šakų, šios sampratos esmė yra ta, kad teisė yra tai, kas realiai vyksta visuomenėje, tai yra realioji teisė, o ne tai, kas turėtų būti, ar kas nustatyta teisės normose. Taigi ir teisinių sprendimų priėmimo procesas negali apsiriboti vien formaliomis normomis, reikia analizuoti ir moralę, religiją ir kitas socialinių normų struktūras. Taip pat teisinis realizmas paliečia psichologinį teisinių sprendimų priėmimo aspektą.

M. Radin teigė, kad teisėjai neapdoroja informacijos logiškai, bet sprendimus priima greitai ir intuityviai, reaguodami į faktinių situacijų grupes (vadinamoji situacija, kurioje sprendžiama). Federalinis teisėjas CH. S. Hutcheson taip pat teigė, kad teisėjai naudoja *hunches* (idėja ar įsitikinimas, kuris nėra paremtas įrodymais) arba intuiciją pirmiausia, priimant sprendimus, ir tik vėliau panaudoja loginį mąstymą, kad pateiktų pagrindimą dėl pageidaujamo rezultato. Vadinasi, pagal teisinio realizmo modelio teismų sprendimų priėmimas yra intuityvus procesas, kuriame žingsnis po žingsnio pagrįstos taisyklės yra antrinės¹⁰⁰.

Teisiniame realizme teisminių sprendimų priėmimas yra daugiau negu nei idėja, kad tai yra ne tik susieta taisyklių, bet intuityvesnis procesas. Apskritai teisiniam realizmui būdingi du pagrindiniai teiginiai. Pirma, teisėjai turi pageidaujamą bylos baigtį dar prieš jiems pažvelgiant į teisės normas; tas pageidaujamas rezultatas paprastai grindžiamas tam tikromis neteisinėmis priežastimis, pvz., teisingumo samprata, bylinėjimosi šalių požymiais (Vyriausybė, neturtingas ieškovas, rasinė grupė ir kt.), ideologija, viešosios politikos prioritetai, teisėjo asmenybė ir kt. Antra, teisėjai paprastai randa teisės normą, kuri pateisins pageidaujamą rezultatą; tai įmanoma, nes teisinė sistema yra sudėtinga ir dažnai prieštaringa¹⁰¹.

Pasak V. Tumonio ir kitų¹⁰², tarpdisciplininiai empiriniai sprendimų priėmimo tyrimai atliekami jau mažiausiai keletą dešimtmečių, tačiau dauguma empirinių sprendimų priėmimo tyrimų buvo atlikti su kitais dalyviais, o ne teisėjais. Taigi galima pagrįstai abejoti, ar sprendimų priėmimo bendrieji tyrimai yra taikomi teisiniams

¹⁰⁰ TUMONIS, V., ŠAVELSKIS, M., ŽALYTĖ, I. Judicial Decision – Making from an Empirical Perspective. *Baltic Journal of Law & Politics* 6:1 (2013), p. 142.

¹⁰¹ TUMONIS, V., ŠAVELSKIS, M., ŽALYTĖ, I. Judicial Decision – Making from an Empirical Perspective. *Baltic Journal of Law & Politics* 6:1 (2013), p. 142.

¹⁰² TUMONIS, V., ŠAVELSKIS, M., ŽALYTĖ, I. Judicial Decision – Making from an Empirical Perspective. *Baltic Journal of Law & Politics* 6:1 (2013), p. 151.

sprendimams. Nors nėra abejonių, kad teisėjai yra linkę į daugelį kognityvinių šališkumų, vis dar yra tikimybė, kad jų sprendimų priėmimo procesas yra pranašesnis kai kuriais atvejais.

Teoriškai teisminių sprendimų priėmimas yra analitinis, racionalus pagrįstas taisyklėmis, praktiškai tai yra ribota, kai tai paliečia tiek paprastą žmogų, tiek profesionalių teisėją¹⁰³. Kaip teigia teisėjas R. A. Posner, teisminis intuityvizmas greičiausiai neišnyks dėl institucinės teismo sprendimo struktūros – teisėjai neturi laiko taikyti išsamių analitinių procedūrų dėl laiko spaudimo.

Pirma, norint priimti teisingą teisinį sprendimą, būtina suspenduoti teisės galiojimą, t.y. visuomet patikrinti, ar konkrečiu atveju teisės taikymas atitinka teisingumą¹⁰⁴. Kaip teigia V. A. Vaičaitis, čia matome Derridos norą parodyti teisės paradoksą, pasireiškianti tuo, kad norint priimti teisingą sprendimą negalima besąlygiškai remtis pačia teise, o prieš tai reikia padaryti tam tikrą neteisinį teisės suspendavimo judesį. Kartu jis teigia, kad po to einantis teisės pritaikymo judesys, (pvz., teisingos teisės nuostatos parinkimas) taip pat kyla ne iš teisės *per se*, o iš teisingumo troškimo.

Tam tikrą ginčą dėl teisės išsprendžiantis ir vienu norminiu teiginiu nusakomas teisinis sprendinys daugeliu atvejų negali būti logiškas vien tik galiojančių teisės normų, atliekančių to sprendinio struktūroje prielaidų funkciją kartu su tikrovę atitinkančiais ar įrodytais esant teisingais empiriniais teiginiais¹⁰⁵.

Neįmanoma taikyti teisės, nelyginant ir nederinant įvairių vertybių, taigi nepriimant jomis grindžiamų sprendimų, nes pati teisė įtvirtina ir saugo bendrąsias žmogiškąsias vertybes. Kadangi taikyti teisę reiškia pasirinkti atitinkamą teisės normą, tai taikyti teisę reiškia pasirinkti ir kurią nors teisės įtvirtintą ar saugomą vertybę. Taigi teismo sprendimas apima ir teisinį, ir vertybinį sprendimą. Tačiau tiek taikytinos teisės normos pasirinkimą, tiek nustatytą jos prasmę, tiek vertybinį pasirinkimą būtina racionaliai argumentuoti.

Pasak D. Mikelėnienės ir V. Mikelėno¹⁰⁶, pagrindinės, nuolat lemiančios abejones teismo procese, yra tokios priežastys: teisės neaiškumas ir neapibrėžtumas; kelių teisės

¹⁰³ TUMONIS, V., ŠAVELSKIS, M., ŽALYTĖ, I. Judicial Decision – Making from An Empirical Perspective. *Baltic Journal of Law & Politics* 6:1 (2013), p. 147.

¹⁰⁴ VAIČAITIS, A. V. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia. 2009, p. 30.

¹⁰⁵ ALEXY, R. *Teisinio argumentavimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2005, p. 18.

¹⁰⁶ MIKELĖNIENĖ, D., MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. V., 1999, p. 30-31.

normų kolizija; įvairių vertybių ir teisės principų kolizija; teisės spragos; teismo diskrecijos teisė.

Taigi teismo sprendimas yra teisingas tik būdamas teisingas kaip moralinis ir politinis (jo politiškumas pasireiškia teisės normoje užprogramuotu „politiniu užsakymu“) sprendimas¹⁰⁷. Kai pozityvioji teisė akivaizdžiai neteisinga, pilietinė teisėjo pareiga vadovaujantis bendraisiais teisės principais ir moralinėmis vertybėmis ieškoti teisingo sprendimo ir net prireikus priimti sprendimą *contra legem*¹⁰⁸.

Teisininko mąstysenoje pasidarė beveik įpročiu kiekvieną faktą, įstatymdaviams priėmus tam tikrą sprendimą traktuoti kaip to sprendimo racionalumo liudijimą. Tačiau tai reiškia, kad jo pastangos bus naudingos arba žalingos priklausomai nuo sprendimų, kuriais jis vadovaujasi, išmintingumo arba kvailumo ir kad jis gali tapti tiek ankstesnės išminties, tiek paklydimo įrankis¹⁰⁹.

Taigi tvarka, kurią turi palaikyti teisėjas, nėra konkrečiai apibrėžiama dalykų padėtimi, o proceso regularumas, grindžiamas tuo, kad kai kurie veikiančių individų lūkesčiai yra ginami nuo kitų individų kišimosi.¹¹⁰ Iš teisėjo tikimasi, kad jo sprendimai atitiks tai, ką žmonės laiko teisingumu, tačiau kartais jam gali tekti priimti sprendimą, jog tai, kas *prima facie* atrodo teisinga, iš tiesų nėra teisinga, nes griaua teisėtus lūkesčius.¹¹¹ Savo išvadas tokiu atveju jis gali grįsti ne vien tik artikuliuotomis prielaidomis, bet savotiška „situacijos logika“, grindžiama egzistuojančia veiksmų tvarka, kuri kartu yra neplanuotas visų tų taisyklių, kurias jis turi pripažinti, rezultatas ir tikslas. Nors teisėjo išieities taškas bus jau įtvirtintų taisyklių pagrindu susiklostę lūkesčiai, jam dažnai teks spręsti klausimą, kurie iš konfliktuojančiųjų, bet vienodai nuoširdžiai ginamų bei veikiančių taisyklių vienodai sankcionuotų lūkesčių laikytini teisėtais. Patirtis dažnai rodo, jog naujose situacijose veikiančios taisyklės sukuria konfliktuojančius lūkesčius¹¹².

Nuo šio teisę taikančio subjekto pasirinkimo priklausos, koks konkretus pavienis norminis teiginys (pavyzdžiui, atliekant teisės mokslo tyrimą) bus suformuluotas arba, atitinkamai, - koks bus konkretus bylos sprendimas¹¹³. Kita vertus, Harto nuomone,

¹⁰⁷ MIKELĖNIENĖ, D., MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. V., 1999, p. 44.

¹⁰⁸ MIKELĖNIENĖ, D., MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. V., 1999, p. 44.

¹⁰⁹ HAYEK, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė* T. 1. Vilnius, 1998, p. 107-108.

¹¹⁰ HAYEK, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė* T. 1. Vilnius, 1998, p. 169.

¹¹¹ HAYEK, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė* T. 1. Vilnius, 1998, p. 169-170.

¹¹² HAYEK, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė* T. 1. Vilnius, 1998, p. 171.

¹¹³ ALEXY, R. *Teisinio argumentavimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 23.

sprendimą priimančias subjektas, užuot rėmęsis moralės teiginiais, savo sprendimą gali grįsti ir bet kuriais kitais, moralės požiūriu labai įvairiai vertintiniais, socialinio tikslo vaizdiniais¹¹⁴. Nors teisinis sprendimas dėl šių priežasčių negali būti privalomai grindžiamas teisės sistemos vidiniais ryšiais, vis dėlto negalima abejoti tuo, kad priimamam sprendimui reikšmės turi konstitucijoje, kituose įstatymuose suformuluoti ar kaip nors kitaip daugybėje teisės normų ir sprendimų įtvirtinti vertinimai¹¹⁵.

R. A. Posner neneigia, kad teisėjai vykdo laisvą valią, pasirinkdami sąmoningus, o ne suklaidinimo ar dezorientacijos padiktuotus sprendimus. R. A. Posner neigia, kad teisėjų savistaba ir *a fortiori* teisėjų prisipažinimai apie teismų sprendimo priėmimo prigimtį yra geri teismų veikimo paaiškinimai. Pastangos susieti teismų sprendimus su teisėjo psichologiniu charakteriu dažniausiai sužlugdavo. Apie tokias pastangas, kurių pradininkas, galima sakyti, yra J. Frank, *Law and the Modern Mind*, 1930 – knyga, kuri teisinį formalizmą priskiria autoritarinei asmenybei ir rekomenduoja teisėjams atlikti psichoanalizę¹¹⁶. Artimai susijęs yra pastebėjimas, kad, kadangi nieks nenori pripažinti daręs klaidų, teisėjavimo psichologiją charakterizuoja įsitikinimas dėl beveik nuolatinio (kai kuriems teisėjamas atrodo – nuolatinio) neklystamumo. Sutinku, teisėjai yra suvaržyti, tačiau ne taisyklių, o savo genų ir auklėjimo, temperamento, baimių ir ambicijų. Sprendimą laikyti taisyklės nulemia ne pati taisyklė, o jos nesilaikymo pasekmės. Teisės kultūros suskaldymas panaikino teismų sąmoningumo patikrinimo galimybę. Tačiau tai nebūtinai yra argumentas prieš tokį suskaldymą ir įvairovę. Nors kuo bendresnė yra teisinė kultūra, kuo teisėjų mąstymas yra vienodesnis, tuo lengviau nustatyti sprendimo prielaidas ir dėl to identifikuoti bei kritikuoti klaidingus sprendimus, tačiau vienodai mąstančių sutarimas nėra stiprus teisybės garantas. Dilema yra fundamentali. Atrodo, kad teisės objektyvumas gali būti nupirktas vienodumu, kuris gali pražudyti intelekto tyrimą. Tačiau teismų įvairovė skaudžiai atskleidžia teisės metodologijos sudėtingiems klausimams spręsti silpnumą.

Toliau R. A. Posner teigia, kad pritaria O. W. Holmes idėjai, kad teisė yra pranašystė, ką susidūręs su konkrečia byla nuspręst daryti teisėjas. Nors ir negalėdamas postuluoti tokio abstraktaus dalyko kaip „teisė“ egzistavimo, O. W. Holmes suvokė, kad tam tikra prasme teisė yra reali, nes daro poveikį elgesiui.

¹¹⁴ ALEXY, R. *Teisinio argumentavimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 26.

¹¹⁵ ALEXY, R. *Teisinio argumentavimo teorija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 29.

¹¹⁶ POSNER, A. R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas. 2004, p. 162.

R. Dworkin pats bendriausias argumentas yra tas, kad teisėjas stengiasi sugalvoti geriausią sprendimą, remdamasis įvairia turima informacija – ne tik precedentsais, įstatymų normomis ir kitais akivaizdžiai „teisės“ šaltiniais, bet ir politinės moralės elementais.

Kadangi teisingas prielaidų pasirinkimas, remiantis politikos ar moralės motyvais, yra mažiau patikimas nei teisinga išvados dedukcija iš dedukcinio mąstymo prielaidų, formalistai mėgsta sudaryti įspūdį, jog sprendimų priėmimo bendrojoje teisėje prielaidos yra savaime aiškos, ir sykiu jie suteikia kuo daugiau reikšmės svarbiausioms prielaidoms – kad būtų sutrumpinta dedukuojamų išvadų grandinė¹¹⁷.

Tačiau teisininkui, užsidariusiam straipsnių, punktų ir teismo nutarčių numerių algoritmuose, šis teiginys vis dar atrodo abejotinas ir reikalaujantis įrodymų. Praktikuojantis teisininkas, išmanantis įstatymus, puikiai žinantis teismų sprendimus konkrečiose bylose ir galintis įvardinti tam tikrų kategorijų bylų sprendimo taisyklės ir jų kaitos tendencijas, ne visada suvokia, kad bylų sprendimus labiau nulemia teisės doktrina – autoritetingų teisininkų nuostatos, negu pozityviosios teisės pokyčiai¹¹⁸. Galime teigti, kad konkrečių bylų sprendimų taisyklės yra tiesiogiai priklausomos nuo teisinėse diskusijose plėtojamų minčių ir teiginių – kaip vieno iš teismų sprendimams įtakos turinčių faktorių¹¹⁹. Teismų laisvę priimant sprendimus nulemia ne laikmetis, ne visuomeninė santvarka, bet kažkokie kitokie faktoriai (ar jų junginiai), kuriuos identifikuoti nėra paprasta¹²⁰.

Ar teisėjai priima sprendimus, kurie yra tikrai nešališki? Platus eksperimentų spektras ir tyrimai atskleidžia, kad kai kurie veiksniai daro įtaką sprendimų priėmimui teismo procese. Teisėjų ir ginčo šalių demografinės charakteristikos turi įtakos teisėjų priimamiems sprendimams. Teisėjai taip pat daugiausia remiasi intuityviais samprotavimais sprendžiant bylas, ir tai teisėjų mąstymą daro pažeidžiamą, o tai veda į klaidų darymą. Be to, teisėjai kartais remiasi faktais, kurie nėra bylos medžiagoje, o tai reiškia, kad teisėjas gali būti palankesnis vienai iš šalių, remiantis panašumu į patį teisėją ar simpatijų (antipatijų) pagrindu. Žiūrint iš platesnės perspektyvos teisėjai yra puikūs sprendimų priėmėjai, tačiau ir net jie kartais daro bendras mąstymo klaidas, būdingas

¹¹⁷ POSNER, A. R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas. 2004, p. 163.

¹¹⁸ LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012. ISSN 2029–2058, p. 1344.

¹¹⁹ LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012. ISSN 2029–2058, p. 1344.

¹²⁰ LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012. ISSN 2029–2058, p. 1347.

eiliniam suaugusiam asmeniui. Taigi, atliekami mokslininkų tyrimai rodo tai, kad teisėjai nukrypsta nuo idealaus teisinio nešališkumo¹²¹.

Remiantis Ch. Guthrie, J. J. Rachlinski ir A. J. Wistrich¹²² atliktais tyrimais, pirmasis intuityviojo teismo sprendimų priėmimo pavyzdys kyla iš reiškinio, kurį psichologai vadina „inkarais“, tyrimai. Vertindami skaičių, žmonės dažniausiai remiasi pradine jų turima verte. Ši pradinė vertė suteikia pradinį tašką, kad kaip „inkaras“ (angl. *anchors*) turės įtakos vėlesnį įvertinimo procesui. Kaip pavyzdį galima pateikti atliktą, tyrimą su teisėjais, kuriame buvo pateikta situacija, kurioje teisėjai turėjo nustatyti žalos dydį. Pirmoje teisėjų grupėje buvo pasakyta kokio dydžio nuostolių atlyginimo norėtų ieškovas, o antroje grupėje ieško reikalaujama suma nebuvo atskleista. Rezultatai yra tokie, kad teisėjai, kurie turėjo ieškovo reikalavimo sumą, priteisė nuostolius panašius į reikalaujamą sumą. Taigi, kaip manome, nors ir teorinėje situacijoje, bet teisėjai yra veikiami euristikų.

Antrasis intuityviojo teisminių sprendimų priėmimo pavyzdys kyla iš tyrimų, kuriuos psichologai vadina „reprezentatyvumu“ (angl. *representativeness heuristic*). Kai žmonės remiasi reprezentatyviu euristiniu požiūriu, jie linkę įvertinti statistinę informaciją, dėl kurios gali kilti reikšmingų sprendimų klaidų. Pavyzdžiui, žmonės yra linkę nepriimti rimtai informacijos apie dažnumą su kuriuo nagrinėjama kategorija yra sietina. Šis fenomenas dar vadinamas (angl. *base rate*). Tyrime teisėjams buvo duota užduotis, kurioje ieškovas nukentėjo nuo nukritusios statinės. Pasak Ch. Guthrie, J. J. Rachlinski ir A. J. Wistrich, kai pateikiama tokia problema kaip ši, dauguma žmonių remiasi savo intuicija – šis nutikimas skamba taip, kad jis buvo neatsargumo priežastis, taigi intuicija rodo, kad tai turėjo sukelti aplaidumas. Tiriamieji dalykai iš esmės traktuoja 90 proc. skaičių kaip tikimybę, kad nelaimingas atsitikimas buvo aplaidumo rezultatas, todėl buvo paversti tikra 90 % statistikos (žalos, atsiradusios dėl neatsargumo) tikimybe (atvirkštinė aplaidumo tikimybė). Iš deduktyvaus požiūrio matyti, kad tikroji tikimybė, kad atsakovas buvo apleistas, yra tik 8,3%. Taigi ir euristikos paveikė teisėjų sprendimus.

Toliau aptariant Ch. Guthrie, J. J. Rachlinski ir A. J. Wistrich atliktą tyrimą ir iš jo padarytas išvalgas, trečiasis intuityviojo teisminių sprendimų priėmimo pavyzdys pateikiamas iš „Retrospektyvumo šališkumo“ (angl. *hindsight bias*) tyrimų. Retrospektyvumo šališkumas yra gerai žinoma tendencija pervertinti praeities įvykių

¹²¹ RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. Judging the Judiciary by The Numbers: Empirical Research on Judges. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2017. 13:X--X, doi: 10.1146, p. 203.

¹²² GUTHRIE, CH., RACHLINSKI, J.J., WISTRICH, A.J. Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases. *Law Faculty Publications*. Paper 917. 2007, p. 20.

nuspėjamumą. Nuokrypis kyla iš intuityviosios prasmės, kad faktiškai įvykę rezultatai turėjo būti neišvengiami. Tai reiškia, kad žmonės galvoja, kad tai, kas jau įvyko galėjo būti nuspėta, nors iš tikro to neįmanoma buvo nuspėti.

Pasak Ch. Guthrie, J. J. Rachlinski ir A. J. Wistrich, jų atlikti tyrimai parodė, kad teisėjai daugiausia remiasi savo intuityviais gebėjimais ne tik tada, kai jie susiduria su bendromis problemomis. Tačiau šie atlikti tyrimai taip pat parodė, kad ir teisėjai kartais gali įveikti savo intuityvias reakcijas ir priimti racionalius sprendimus.

Nagrinėjant euristicas taip pat reikėtų aptarti ir teisės objektyvumą, ir šališkumą, kadangi teisminiai sprendimai turi remtis šiais kriterijais. Pasak R. A. Posner, teisė gali būti labai objektyvi ir nešališka, tačiau iš esmės neteisinga. Intuicija nėra aiški, o nešališkumas nėra objektyvumas, todėl patirtis dažniausi negalės patvirtinti, nei paneigti nešališkos intuicijos teisingumo. M. Sagiv¹²³ teigia, kad įtampa tarp teisinės procedūros neutralumo, lygybės ir nešališkumo tikslų, taip pat tai, kad teisėjai yra žmonės, kurių įtaką daro jų gyvenimo patirtis, buvo plačiai diskutuojama teisės literatūroje. Taip pat jis teigia, kad kai teisėjai sprendžia bylas, jie naudoja ne tik teises žinias, bet ir žinias apie pasaulį. Teisėjų žinių apie pasaulį šaltinis yra jų „sveikas protas“ (angl. *common sense*), kuris yra nemateriali kultūrinė sistema, kurioje yra žmonių neformalios žinios apie pasaulį iš jų socialinės grupės požiūriu. Kadangi teisėjų interpretacija apie pasaulį apsiriboja jų socialinės grupės interpretacija, bylos dėl šalių, kurios nesidalija teisėjų grupės kultūrine perspektyva, gali būti neteisingos.

Nešališkumo problematika nagrinėjama ir Lietuvoje, R. Merkevičiaus moksliniame straipsnyje „Teismo nešališkumo principo samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“. Konstituciniu lygmeniu pažymėtina ir tai, kad dėmesys, kurį KT skiria konstituciniam teismo nepriklausomumo principui, užgožia teismo nešališkumo konstitucinę svarbą ir reikšmę. Konstitucinėje jurisprudencijoje yra suformuluota pakankamai plati ir nuosekli teisėjo (teismų) nepriklausomumo konstitucinė doktrina ar teisėjo ir teismų nepriklausomumo bei ši nepriklausomumą užtikrinančių garantijų apsaugos konstitucinė doktrina, o teismo nešališkumo klausimas aptariamas tarsi prabėgomis¹²⁴. Taip pat R. Merkevičius teigia, kad vartodamas nešališkumo sąvoką, KT dažnai pabrėžia vis kitus aspektus, pavyzdžiui, asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, teisę į nešališką teismą ar

¹²³ SAGIV, M., Cultural Bias in Judicial Decision Making, 35 B.C.J.L. & Soc. Just (229). 2015, p. 229

¹²⁴ MERKEVIČIUS, R. Teismo nešališkumo principo samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo ir Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje. ISSN 1392–1274. *Teisė*. 2010, p. 65.

nešališką ginčo arbitražą, ar netgi šios teisės absoliutumą, absoliutų pobūdį, paties teismo ir teisėjo nešališkumą, reikalavimą, kad ikiteisminio tyrimo medžiaga būtų surinkta nešališkai, teismo nešališkumą kaip būtiną teisingo bylos išnagrinėjimo ir pasitikėjimo teismu sąlygą, reikalavimą nešališkai ištirti visas baudžiamosios bylos ar nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes ir pan. Taigi R. Merkevičius padarė išvadą, kad teismo nešališkumo sampratą atskleidžia du turinio elementai: subjektyvusis, kuris bendriausiu požiūriu reiškia, kad nė vienas teismo kolegijos (sudėties) narys negali turėti asmeninio išankstinio nusistatymo, suinteresuotumo ar būti tendencingas, ir objektyvusis, kuris įpareigoja teismą pateikti pakankamas faktines ir teisines garantijas, pašalinančias bet kokią su teismo nešališkumu susijusią pagrįstą abejonę.

Kaip teigia J. I. Gold ir M. N. Shadlen, iki šiol sukaupiti tyrimų rezultatai rodo, kad teisėjams trūksta būdų numatyti rezultatą. Pirma, teisėjų asmeninės savybės lemia jų sprendimų priėmimą. Pavyzdžiui, atlikti tyrimai rodo, kad kai bylose kyla klausimų, kurie yra susiję su teisėjų asmenybe, tai jie nesugeba atsiriboti nuo to ir pažvelgti į situaciją objektyviai. Antra, teisėjams pernelyg didelę įtaką daro atskaitomybės mechanizmai, pvz., apeliacijos institutas, paaukštinimas ir pan. Trečia, teisėjai per daug remiasi intuityviais mąstymo būdais, kurie gali būti klaidinantys. Ketvirta, teisėjai kartais remiasi veiksniais, neįtrauktais į bylą, įskaitant nepriimtinus įrodymai, jų emocinės reakcijos ir išankstiniai nusistatymai.

JAV mokslininkų atliktuose tyrimuose galima daryti įžvalgą, kad daugybė faktorių veikia teisėjų sprendimus. Tyrimuose buvo išskirti tokie veiksniai kaip lytis, religija, rasė, įsidarbinimo istorija. Toliau bus aptarti šie veiksniai plačiau.

JAV 2005 metais J. Idelman¹²⁵ atliktuose tyrimuose nustatyta, kad teisėjų religinė aplinka daro įtaką jų sprendimams. Teisėjai, kurie yra žydai ir katalikai priima liberalesnius sprendimus negu teisėjai, kurie yra protestantai ar evangelikai. Tačiau šis tyrimas neapima tokio aspekto kaip ar religija daro įtaką skirtingiems politinėms pažiūroms ar kiti demografiniai faktoriai yra susiję su religija. Kiti tyrimai rodo, kad specifinės religijų vertybės veda teisėjus prie tam tikrų sprendimų. Tyrėjai kaip vieną iš pavyzdžių pateikia, kad teisėjai katalikai yra labiau nusistatę prieš seksualines mažumas negu kitų religijų teisėjai. Kituose atliktuose tyrimuose nustatyta, kad religija taip pat daro įtaką bylose dėl religinio apgyvendimo. Rezultatai tokie, kad žydų teisėjai dažnai balsuoja už separaciją, katalikai balsuoja daugiau už apgyvendinimą, o protestantai dalijasi.

¹²⁵ RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. Judging the Judiciary by The Numbers: Empirical Research on Judges. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2017. 13:X--X, doi: 10.1146, p. 206.

JAV taip pat buvo atlikti tyrimai kaip teisėjų lytis daro įtaką jų sprendimams. Po to, kai daugiau moterų pradėjo dirbti teismų sistemoje, mokslininkai pradėjo klausti, ar jų lytis gali turėti įtakos jų sprendimams. Rezultatai yra dviprasmiški. Dviejuose ankstyvuose nuosprendžių vykdymo tyrinėjimuose miestų teismo sprendimuose nebuvo skirtumų tarp vyrų ir moterų. Tačiau lyties klausimas iškyla tokiose bylose, kurios yra būtent susijusios su lytimi, pavyzdžiui, diskriminavimo ar priekabiavimo bylose. Vienaime tyrime pastebėta, kad vienos moteriškos lyties teisėjos buvimas trijų teisėjų kolegijoje JAV teismuose padidino priimtų apeliacinių skundų skaičių, susijusių su prašymais dėl seksualinės diskriminacijos, palyginti su visais kitais skundo motyvais ir argumentais. Tyrimas leidžia manyti, kad moterų teisėjų dalyvavimas neproporcingai padidina skirtingą požiūrį ir pakeičia galutinį rezultatą.

JAV mokslininkai taip pat atliko tyrimus dėl rasės įtakos teisėjų sprendimams. Atliktuose tyrimuose mokslininkai nustatė, kad Afroamerikiečiai federaliniai apygardos teisėjai dažniau palankesni ieškovams bylose dėl rasės ar lyties diskriminacijos, negu baltaodžiai teisėjai.

Taip pat reikėtų aptarti tokį veiksnių kaip teisėjų ankstesnė darbovietė. Mokslininkų A. Tate and S. Hanberg¹²⁶ atliktuose tyrimuose nustatyta, kad teisėjų ankstesnis darbas turi įtakos jų sprendimams teisme. Tačiau ankstesnė patirtis gali būti ne tokia svarbi, asmeninė savybė sukuria aiškų požiūrį į tam tikrų tipų atvejus. Buvę prokurorai, kurie dabar yra teisėjai gali būti skeptiškesni ar labiau palaikyti prokuroro kaltinimus.

Apibendrinant aukščiau aptartus tyrimus galima teigti, kad teisėjams daryti įtaką gali daugybė faktorių – religija, rasė, lytis ir kt. Tačiau JAV atlikti tyrimai yra dviprasmiški ir negalima tvirtai teigti, kad būtent šie išvardyti faktoriai daro įtaką vienokiems ar kitokiems sprendimams. Teisėjai, kaip ir visi žmonės, turi savo politinius įsitikinimus, kuriais jie remiasi darydami sprendimus. Religija, rasė, lytis ar kiti faktoriai gali nulemti didesnę simpatiją ieškovui ar atsakovui, kurie turi tą bendrumą su teisėju, kuris sprendžia bylą ir turi priimti sprendimą.

Ar teisėjai yra intuityvūs mąstytojai? Ar teisėjai pasikliauja paprastais ir greitais sprendimo būdais? Psichologų teigimu, dauguma žmonių bando valdyti sudėtingą aplinką paprastais sprendimais. Dažniausiai žmonės būtent remiasi intuityviomis strategijomis,

¹²⁶ RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. Judging the Judiciary by The Numbers: Empirical Research on Judges. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2017. 13:X--X, doi: 10.1146, p. 208

priimant sprendimus netgi tada, kai tai lemia klaidas¹²⁷. Atliekami empiriniai tyrimai rodo, kad teisėjai elgiasi taip pat.

Taigi teisėjai priimdami teisinius sprendimus taip pat remiasi intuicija kaip ir visi žmonės. JAV mokslininkų atlikti tyrimai, tai įrodo. Teisės mokslininko Ch. Guthrie¹²⁸ atliktame tyrime 160 teisėjų vertindami hipotetinę bylą neatsižvelgė į statistinius duomenis, o pirmumą teikė savo intuicijai. Apskritai, tyrimai rodo, kad bent jau vertinant hipotetines teises bylas teisėjai daugiausia remiasi intuicija ir paprastais sprendimais įvairiose situacijose. W. K. Viscusi¹²⁹ taip pat priėjo panašias išvadas. Nustatyta, kad teisėjai rėmėsi paprastomis, klaidinančiomis euristikomis vertinant teises problemas. Ar teisėjai faktiniais atvejais naudoja tą pačią euristiką yra ne tokia aiški, bet eksperimentiniai tyrimai rodo, kad teisėjų sprendimai labai priklauso nuo euristikų.

Stresinės sąlygos gali paskatinti teisėjus, priimti sudėtingus sprendimus, remiantis paprastomis strategijomis. Plačiai aptariamas Izraelio tyrimas apie lygtinio paleidimo teisėjus, kuriame nustatyta, kad teisėjų sprendimai yra atlaidesni po pusryčių ar pietų, o į darbo pabaigą sprendimai būna griežtesni. Tačiau tyrimo autoriai taip pat teigia, kad tokie rezultatai atsiranda dėl to, kad teisėjai turi tam tikras kvotas kalinių, kuriuos galima paleisti lygtinai. Kai yra pasiekama kvota, tai kiti prašymai yra atmetami. Nepaisant galimų variantų, tyrime nustatyta, kad paleidimo šansas dienos pradžioje nuo 69 proc. krenta iki 20 proc. dienos pabaigoje¹³⁰. Teisėjų patiriamas stresines situacijas tyrinėjamos ir Lietuvoje. U. Gudaitė ir G. Valickas atliko empirinį tyrimą apie teisėjų patiriamą stresą ir tai apibendrino moksliniame straipsnyje „Teisėjų patiriamas stresas ir jo įveikos ypatumai“¹³¹.

2016 metais panašius tyrimus yra atlikę mokslininkas D. Chen¹³² ir kiti tyrėjai. Šie tyrimai parodė, kad jeigu teisėjas keliuose bylose iš eilės nusprendžia tą patį, tai jis pradeda jausti, kad kitoje byloje turėtų būti išspręsta kitaip nors faktinis ir teisinis pagrindas analogiškas. Šis fenomenas žinomas kaip „lošėjo klaida“, kuris remiasi klaidingu

¹²⁷ RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. Judging the Judiciary by The Numbers: Empirical Research on Judges. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2017. 13:X--X, doi: 10.1146, p. 211.

¹²⁸ GUTHRIE, CH., RACHLINS, J., WISTRICH J. A. Inside the Judicial Mind, *86 Cornell Law Review* 777, 2001, p.

¹²⁹ VISCUSI, K.W. How do Judges think about risk? *American Law and Economics Review*, Volume 1, Issue 1, 199, p.

¹³⁰ RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. Judging the Judiciary by the Numbers: Empirical Research on Judges. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2017. 13:X--X, doi: 10.1146, p. 214.

¹³¹ GUDAITĖ, U., VALICKAS, G. Teisėjų patiriamas stresas ir jo įveikos ypatumai. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*. 2014, 15.

¹³² RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. Judging the Judiciary by The Numbers: Empirical Research on Judges. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2017. 13:X--X, doi: 10.1146, p. 214.

įsitikinimu. Nors trijų ar daugiau tų pačių rezultatų seka dažniausiai būna atsitiktinė binarinė seka, kurioje kiekvieno rezultato tikimybė yra 50%, tokie įvykiai atrodo nenatūralūs ir todėl mažai tikėtini. Atrodo, kad teisėjai linkę manyti, kad sprendžiant nesusijusių bylų seką tokiu pačiu šališkumu taip pat yra nenatūralūs ir aktyviai vengti spręsti bylas tokiu pačiu sprendimu kelis kartus. Tokie tyrimų rezultatai stebina. Tokios iš pirmo žvilgsnio smulkmenos, kaip pasikartojimas, gali nulemti, jog svarbus sprendimas gali būti nuspręstas labai šališkai.

Taigi teisinių sprendimų priėmimo procesas yra veikiamas daugelio faktorių, kurie veda prie teisėjų šališkumo. Labai svarbu suvokti, kad teisininkai (teisėjai, advokatai, prokurorai ir kt.) suvoktų mąstymo procesą ir patį sprendimų priėmimą, kad būtų išvengtos mąstymo klaidos ir kuo mažiau juos veiktų euristikos. Tyrimai aiškiai rodo išvadą, kad teisėjai daugiausia remiasi intuityviais motyvais, vertindami teisinius ginčus. Tiek eksperimentiniai, tiek archyviniai tyrimai rodo, kad teisėjai naudoja paprastus mąstymo metodus, susidurdami su teisinėmis problemomis.

Neuromokslo moksliniai tyrimai dėl smegenų mechanizmų, susijusių su moraliniais sprendimais, jau pradėjo informuoti teisinės sistemos supratimą apie nusikaltimus padariusius asmenis. Pvz., Ekspertai liudija, kad kai kuriais atvejais neurozminis epizodas apie atsakovų smegenų pakitimus atliekant nužudymą.. Teigiama, kad neuromokslo tyrimai, kuriuose pabrėžiama, kaip emocija veikia moralinį motyvacijos procesą, turi potencialą informuoti apie tai, ar turėtų būti labiau reglamentuojamas emocinių įrodymų, tokių kaip pavyzdžiui, antspaudos fotografijos paėmimas¹³³. Taigi neuromoksliniai tyrimai, pagrįsti smegenų pažeidžiamomis populiacijomis, rodo, kad emocijos yra ne tik svarbios, bet ir esminės moralinių sprendimų priėmimo srityse.

Kad ir kokios būtų nustatytos teisės aiškinimo taisyklės, ar taisyklės, ribojančios teisėjų laisvę, priimant sprendimus, neišvengiame, kad teisėjas kaip žmogus turi vidinį įsitikinimą ir vertybes. Todėl pažinti sprendimų priėmimo procesą iš neuromokslo perspektyvos yra labai svarbu, kad galėtume vengti blogų sprendimų, šališkumo, išankstinių nuostatų ir įvairių galimų klaidų, siekti priimti kuo geresnį, o svarbiausiai – teisingiausią sprendimą. Net ir D. Kahneman tyrimų metu pastebėjęs, kad žmonių sprendimai labiau yra neracionalūs, euristiniai, intuityvūs, pateikia tris patarimus, kaip

¹³³ GAZZANIGA, M. S., IVRY, R. B., MANGUN, G. R. Cognitive Neuroscience The Biology of the Mind. University of California. 2014, p. 519.

reikia priimti geresnius sprendimus: nereikia būti impulsyviu ir visada stengtis viską apsvarstyti; leisti „kalbėti“ faktams ir vengti šališkumo, išankstinio nusistatymo¹³⁴.

Visi šie patarimai tinka ir teismų sprendimams, o tai patvirtina, kaip, pavyzdžiui, J. J. Rachlinski, C. Guthrie ir A. Wistrich tyrimas, kuriame teigiama, kad teisėjai yra intuityvesni sprendimų priėmėjai. Nors mokslininkai ir pritaria, kad intuityvūs sprendimai dažnai turi trūkumų, tačiau eliminuoti intuityvumą iš teisėjų sprendimų priėmimo proceso yra neįmanoma, nes intuityvumas yra viena iš sudedamųjų sprendimų priėmimo dalių.

Atsižvelgiant į skirtingas teisės teorijas, skirtingai yra aiškinamas teisminių sprendimų priėmimo procesas. Pasak R. A. Posner, ramiai analizuodami teisininkui prieinamus metodus teismų sprendimams priimti, kritikuoti ar pateisinti, galime pastebėti, kad šie metodai ne visuomet yra išskirtinai teisiniai ir ne visuomet labai objektyvūs, net jeigu objektyvumą vertinsime pragmatiniu požiūriu¹³⁵. Teisėjas niekuomet neturi atsižvelgti į asmenines vertybes, simpatijas ar politiką, net jeigu stipriau argumentuojanti šalis nėra nenugalima. Intuicija, kuri pati yra praktinio mąstymo metodas, turi savo teises ir pateikia prezumpcijas, kurias kiti praktinio mąstymo metodai ne visada gali įveikti¹³⁶. Teisėjai negali atsižvelgti į daugelį faktorių (palankumas ar asmeninė reakcija į bylą ar jos šalis), tačiau į juos neįeina nešališkas įsitikinimas, kaip turi būti išspręsta byla, net jei vienos iš šalių advokato argumentai už kitokį sprendimą yra stipresni. Tačiau iš to seka, kad dažnai bus labai sunku nustatyti, ar teismo sprendimas yra teisingas, ar neteisingas¹³⁷.

¹³⁴ VALANČIENĖ, D. Neuroteisė: keletas fundamentalių įžvalgų apie teisminių sprendimų priėmimą. *Teisė*. 2017, p. 150.

¹³⁵ POSNER, A. R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas. 2004, p. 110.

¹³⁶ POSNER, A. R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas. 2004, p. 110.

¹³⁷ POSNER, A. R. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas. 2004, p. 111.

Išvados

1. Šiuolaikinis požiūris į teisę siūlo mokslų bendradarbiavimą ir dialogo užmezgimą. Labiausiai pasireiškiantys neuromokslo ir ekonomikos mokslo laimėjimai padeda ir keičia ne tik patį teisės suvokimą, bet ir prisideda prie teisminių sprendimų pažinimo ir jų kokybės gerinimo. Teisė nėra viena pajėgi išspręsti klausimų, su kuriais susiduriama, priimant sudėtingus teisminius sprendimus, todėl teisės mokslas turės ieškoti vis daugiau būdų kaip išspręsti kilusias problemas. Šiame darbe atliktas tyrimas rodo, kad teisė vis labiau bendradarbiauja su kitais mokslais. O būtent šiuolaikiniai tarpdisciplininiai judėjimai tai parodo: teisės ir ekonomika, teisė ir neuromokslas. Vien tik teisės sampratos klasikine prasme nepadedą atsakyti į keliamus klausimus apie teisminių sprendimų priėmimą.
2. Sprendimų priėmimas yra sudėtingas procesas. Šis procesas reikalauja racionalumo, logikos, tačiau euristikos ir iš jų išeinantys šališkumai, t. y. žmonių kognityvinės klaidos, tampa neišvengiami. Pagrindinės euristikos yra a) inkaravimo b) rėminimo; c) reprezentatyvumo šališkumas; d) egocentrinis šališkumas. Euristikos daro įtaką sprendimams ir didina jų nekokybiškumą. Pagrindiniai euristikų (euristinio mąstymo) bruožai yra intuityvumas, greitumas, stereotipų naudojimas.
3. Klasikinis požiūris teisminių sprendimų priėmimo procesą apibūdina kaip tobulą mąstymo sistemą, paremtą teisės normomis, racionalumu, logika, pasekmių apmąstymu ir nuosekliu situacijos įvertinimu, tačiau realybė dažnai būna kitokia. Todėl šiuolaikinis požiūris į teisminių sprendimų procesą žvelgia plačiau ir pripažįsta, kad žmonės daro klaidas įskaitant ir teisėjus, advokatus, notarus ar kitus asmenis, esančius teisinėje sistemoje. Tai reiškia, kad reikia labiau pažinti šias klaidas ir taip išvengti galimų klaidingų ir neteisingų sprendimų.
4. Teisėjų priimami sprendimai yra labai svarbūs, kadangi jie vykdo teisingumą ir tai įtvirtinta Konstitucijoje, todėl tokiuose sprendimuose neturėtų būti klaidų. Tačiau teisėjų priimami sprendimai nėra grindžiami vien logika ir protu, šiame procese dalyvauja ir kiti faktoriai. Tai reiškia, kad teisėjai turi suvokti, kad egzistuoja klaidingas mąstymas, kuris veikia juos pačius ir turi išmokti kaip tokių klaidų galima būtų išvengti. Taip būtų užtikrinta teisinės sistemos kokybė, kuri yra priklausoma nuo

teismų sprendimų. Teisėjų sprendimai turi būti kuo kokybiškesni, kad būtų užtikrintos žmonių teisės ir įgyvendinamos visuomenėje susiformavusios vertybės.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014).
2. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2002, nr. IX-743.

Specialioji literatūra

3. ALEXY, R. Teisinio argumentavimo teorija. Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2005.
4. ARONSON, D. J. The Law Use of Brain Evidence. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2010.
5. BALTRIMAS, J., LANKAUSKAS, M. Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamasis būdai. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014.
6. BAUBLYS, L. et al. *Teisės teorijos įvadas*. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Leidykla MES, 2012.
7. BEINORAVČIUS, D. Tardisciplininiai teisės pažinimo aspektai. *Logos*, 68t., 2011.
8. BAZERMAN, M., H. Judgment in Managerial Decision Making. Hoboken. 2008.
9. EAGLEMAN, M. D. *The Brain on Trial*. The Atlantic, 2011.
10. EAGLEMAN, D. M. Neuroscience and the Law. *The Houston Lawyer. Houston Bar Association*. 16 (6): 36–40. 2008.
11. EDWARDS, W., FASOLO, B. Decision Technology, *Annu. Rev. Psychol.* 2001.
12. ERICKSON, S. K. Blaming the Brain. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*. 2010.
13. FARAH, M. J., HUTCHINSON, B., PHELPS, E. A., WAGNER, A. D. Functional MRI-Based Lie Detection: Scientific and Societal Challenges. *Nature Reviews Neuroscience*. 15: 123–131.
14. GAZZANIGA, M. S., IVRY, R. B., MANGUN, G. R. Cognitive Neuroscience The Biology of the Mind. University of California. 2014.
15. GILOVICH, T., GRIFFIN, D. Introduction - Heuristics and Biases: Then and Now. In *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*. Edited by T. Gilovich, D. Griffin and D. Kahneman. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
16. GOLD, I. J., SHADLEN, N. M. The Neural Basis of Decision Making. *Annu. Rev. Neurosci.* 2007. 30:535–74.
17. GOODENOUGH, O. R., TUCKER, M. Law and Cognitive Neuroscience. *Annual Review of Law and Social Science*. 2010. 6: 61–92.
18. GUDAITĖ, U., VALICKAS, G. Teisėjų patiriamas stresas ir jo įveikos ypatumai. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*. 2014.
19. GUMBIS, J. Teisinė diskrecija: socialinis požiūris. *Teisė*, 2004.
20. GUMBIS, J. Teisės samprata. Logikos taikymo problematika. *Teisė*. 2010.

21. GUTHRIE, CH., RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. J. Inside the Judicial Mind. *Cornell University*, 2001.
22. GUTHRIE, CH. RACHLINSKI, J., J. WISTRICH, A., J. Blinking on the Bench: How Judges Decide Cases. *Cornell Law Faculty Publications*. Paper 917. 2007.
23. HAYEK, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė* T. 1. Vilnius, 1998.
24. JULIANO, E., FELL, J. R. Book Review: Neurolaw: Brain and Spinal Cord Injuries. *The MIM Reporter. Litigation Management, Inc.* 1998.
25. KAHNEMAN, D., *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux. 2011.
26. KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
27. KLEIN, T. J. Interdisciplinarity and the Prospect of Complexity: The Tests of Theory. *Issues in Integrative Studies*. No. 19. 2001.
28. KUCONIS, P., NEKROŠIUS, V. *Teisėsaugos institucijos*. 2-asis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001.
29. KŪRIS, E. Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir vertybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis. In Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
30. LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012. ISSN 2029–2058.
31. LAUŽIKAS, E., MIKELĖNAS, V., NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teisė*. 2 tomas. Vilnius: Justitia. 2005.
32. LATVELĖ, R. Teisėjas kaip įstatymų leidėjo partneris, arba keli požiūriai į teisėjo vaidmenį aiškinant teisę. *Parlamento studijos*, Nr. 10, 2011.
33. LEVIČEV, V. Holistinis požiūris į teisės tyrimus. *Teisė*. 95 t. 2015.
34. MACKAAY, E. *Law and Economics for Civil Law Systems*. Edward Elgar Publishing. 2013.
35. MERKEVIČIUS, R. Teismo nešališkumo principo samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. ISSN 1392–1274. *Teisė*. 2010.
36. MIKELĖNIENĖ, D., MIKELĖNAS, V. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. V., 1999.
37. MURAUSKAS, D. Instrumentalizmas teismų sprendimuose: argumentavimas įvertinus socialinius padarinius. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S).
38. MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analize (Susiformavimas). *Teisė*, 83 t., 2012.
39. OPPENHEIMER, M. D., KELSO, E. Information Processing as Paradigm for Decision Making. *Annu. Rev. Psychol.* 2015. 66:277–94.
40. PETOFT, A. Toward Human Behavior Sciences from the Perspective of Neurolaw. *International Journal of Public Mental Health and Neurosciences*. 2015. ISSN: 2394-4668.
41. POSNER, A., R. How Judges Think. Cambridge: Harvard University Press, 2008.
42. RACHLINSKI, J. J., WISTRICH, A. Judging the Judiciary by The Numbers: Empirical Research on Judges. *Annu. Rev. Law Soc. Sci.* 2017. 13:X--X, doi: 10.1146.
43. RAINIENĖ, V. Formalistinio požiūrio nepakankamumo aiškinant ir taikant teisę priežastys. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 2015 (13) ISSN 2029–1701.

44. SAATY, L. T. Decision Making with The Analytic Hierarchy Process. *Int. J. Services Sciences*, Vo. 1, No. 1, 2008.
45. SAGIV, M., Cultural Bias in Judicial Decision Making, 35 *B.C.J.L. & Soc. Just* (229). 2015.
46. SAPOLSKY, R. M. The Frontal Cortex and the Criminal Justice System (*PD. Phil. Trans. R. Soc. Lond. B. The Royal Society*. 359 (1451): 1787–1796. 2004.
47. SATIJA, K. *Economics for Law Students*. Universal Law Publishing Co. 2009.
48. SHEN, S., J. Law and Neuroscience. Wolters Kluwer. Law and Business. 2014.
49. SWAANINGEN, R. Tarpdispliniškumo iššūkis kriminologijoje. *Teisės Problemos*. Nr. 3 (61) 2008.
50. SUNSTEIN, R. C. *Behavioral Law and Economics*. Cambridge Univeristy press, 2008.
51. ŠARKUTĖ, L. Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2009/2(25), ISSN 1392-3358.
52. TAYLOR, J. SH., HARP, A. ELLIOTT, T. *Neuropsychologists and Neurolawyers*. *Neuropsychology*. 1991 5 (4): 293–305.
53. TUMONIS, V. Judicial Decision-Making: Interdisciplinary Analysis with Special Reference to International Courts. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius. 2012.
54. TUMONIS, V. Sprendimų priėmimas teisme ir teisinis realizmas. *Jurisprudencija*, 2012.
55. VAIČAITIS, A. V. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009.
56. VALANČIENĖ, D. Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), 2015.
57. VALANČIENĖ, D. Neuroteisė: keletas fundamentalių įžvalgų apie teisminių sprendimų priėmimą. *Teisė*. 2017.
58. VANSEVIČIUS, S. *Valstybė ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
59. WEINSTEIN, I. Don't Believe Everything You Think: Cognitive Bias in Legal Decision Making. 8 *Clinical L. Rev.* 783 (2002-2003).
60. ZEKI, S., GOODENOUGH, O.R. Law and the brain: Introduction. *Philosophical Transactions of the Royal Society B Biological Sciences* 359(1451):1661-5. 2004.

SANTRAUKA

Šio magistro tyrimo objektas yra pateikti įžvalgas apie šiuolaikinį tarpdisciplininį požiūrį į teisę, kuris daro įtaką teisminių sprendimų priėmimo proceso suvokimui. Šiame darbe nagrinėjamas šiuolaikinis požiūris į teisę, nes yra skatinamas tarpdiscipliniškumas, yra mezgamas skirtingų mokslų dialogas, o pati teisė pradedama suvokti skirtingai. Be to, teismo sprendimai išskiriami dėl to, kad teisinės sistemos kokybė dažnai priklauso nuo teisėjų priimtų sprendimų. Šiame darbe apžvelgiamos dvi didžiosios teisės teorijos – teisinis realizmas ir teisinis formalizmas, kurie yra susiję su teisminių sprendimų priėmimu. Šiame darbe taip pat apžvelgiama teisės ir ekonomikos, teisės ir neuromokslo bendradarbiavimas. Siekiama atsakyti į klausimą, kaip į teisminių sprendimų priėmimą daro įtaką euristika bei iš jos kylantys šališkumas, ir kaip galima pagerinti teisminių sprendimų priėmimą. Šiame magistro darbe teigiama, kad teisėjai dažniausiai gali priimti sprendimus dėl kitų priežasčių, kurie nėra pagrįsti formaliomis teisinėmis taisyklėmis. Be to, teisėjai pirmenybę teikia intuityviam sprendimų priėmimui negu teisės normoms ir logikai.

SUMMARY

Law and Decision Making

The object of study of this thesis is provided insight into the legal interdimensionality of the concept, which influences the perception of the decision-making process. The analysis of the knowledge of legal and judicial decisions. This master thesis examines the modern approach to law, because interdisciplinarity is promoted, dialogue between different sciences and the law itself begins to perceive differently. Moreover, judicial decisions are distinguished by the fact that the quality of the legal system often depends on judgments made by judges. This work reviews the two grand theories of judging – legal realism and legal formalism – which have their differences set around the importance of legal rules. Also this work reviews the interdisciplinary dialogue between economics and law, neuroscience and law, examines several fundamental insights of neuroscience on decision-making and judicial decision-making, and seeks to answer the question how the judicial decision-making is impacted by heuristic and bias and how this process can be improved. This master thesis argues that judges usually can make decisions on other grounds than formal legal rules and then use formal legal rules merely to justify those decisions. Also, judges will have preference for intuitive decision-making over rule-based and logical reasoning. When judges make decisions on other grounds than formal legal rules, judicial creativity is unlikely to be constrained by these formal rules.